

КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ТАРАСА
ШЕВЧЕНКА

ФАКУЛЬТЕТ ПСИХОЛОГІЇ

КАФЕДРА ПЕДАГОГІКИ

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА:

**ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНИХ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ ЯК
ФАКТОРА РОЗВИТКУ СУБ'ЄКТНОСТІ СТУДЕНТІВ В УМОВАХ
УНІВЕРСИТЕТСЬКОЇ ОСВИТИ**

на здобуття ступеня «магістр»
зі спеціальності 011 Освітні, педагогічні науки
освітньо-наукової програми «Педагогіка вищої школи»

Студентки 2 курсу магістратури

Гузар Лілії Василівни

Науковий керівник:

доктор педагогічних наук,

професор

Марушкевич Алла Адамівна

Допустити до захисту на засіданні ЕК

Кафедра педагогіки

Протокол № _____ від _____

Завідувач кафедри:

доктор педагогічних наук, професор

Марушкевич Алла Адамівна

_____
(підпис)

Київ – 2022

Зміст

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. Теоретичні основи дослідження професійних ціннісних орієнтацій як фактора розвитку суб'єктності студентів в умовах університетської освіти	
1.1. Розвиток суб'єктності студентів в умовах університетської освіти.....	7
1.2. Сутність та структура професійних ціннісних орієнтацій як фактора розвитку суб'єктності особистості	14
1.3. Моделювання процесу формування професійних ціннісних орієнтацій як фактора розвитку суб'єктності студентів.....	34
Висновки до розділу 1.....	50
РОЗДІЛ 2. Реалізація моделі формування професійних ціннісних орієнтацій як фактора розвитку суб'єктності студентів в умовах університетської освіти	
2.1. Аналіз діагностики професійних ціннісних орієнтацій та суб'єктності студентів в умовах університетської освіти.....	51
2.2. Організація процесу формування професійних ціннісних орієнтацій як фактора розвитку суб'єктності студентів умовах університетської освіти.....	56
2.3. Аналіз та теоретична оцінка очікуваних результатів експериментальної роботи	60
Висновки до розділу 2.....	61
ВИСНОВКИ.....	63
ДОДАТКИ.....	65
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	74

ВСТУП

Актуальність дослідження. Інноваційні перетворення в суспільстві, зміни в усіх сферах сучасної дійсності породжують нові вимоги до підготовки спеціалістів, здатних реалізувати особистісну програму становлення як суб'єкта професійної діяльності.

Одним з пріоритетних завдань сучасної професійної освіти є розвиток суб'єктності студентів. Зокрема, про це доводять наступні документи, у яких йдеться про виховання молоді та особистості студента, ціннісні орієнтації здобувачів освіти: Закон України «Про вищу освіту» (2014); Постанова Верховної Ради від 23.02.2017 № 1908-VIII "Про Рекомендації парламентських слухань про становище молоді в Україні на тему: "Ціннісні орієнтації сучасної української молоді"; Указ Президента України «Про Стратегію національно-патріотичного виховання від 18 травня 2019 року № 286/2019» та ін. Вони вказують на обумовлені соціальним контекстом та індивідуальним досвідом кожної молодої людини ціннісні орієнтації як основний фактор розвитку суб'єктності особистості.

Сформована структура професійних ціннісних орієнтацій, властива соціально зрілій особистості із стійкою життєвою позицією, є важливою характеристикою суб'єкта професійної діяльності.

Студенти як майбутні фахівці зазнають труднощів у виборі професійних ціннісних орієнтирів через погіршення соціальної диференціації, невизначеності життєвої перспективи, маргінальності положення у соціумі, відсутності досвіду трудової діяльності.

За даними наукових досліджень, сучасна молодь розглядає цінність праці як інструментальну цінність, як засіб для заробітку, а не як умову особистісного розвитку чи суб'єкта життєдіяльності. Розвиток особистості студента яскраво відзначено і проаналізовано у монографії Рябченко В.І.

«Вища школа України в загально-цивілізаційному контексті: соціально-філософський аналіз з позицій світоглядно компетентнісного підходу».

В даний час накопичено значний обсяг наукових знань, необхідних для вивчення проблеми формування професійних ціннісних орієнтацій як чинника розвитку суб'єктності студентів. Теорія суб'єктності знайшла відображення в працях К.А. Абульханової-Славської, Б.Г. Ананьєва, Л.І. Анциферової, А.В. Брушлінського, І.А. Зимньої, В.В. Знакового, Є.І. Ісаєва, В.М. Мясищева, А.К. Осницького, А.В. Петровського, С.Л. Рубінштейна та ін. У роботах дослідників встановлено категоріальний апарат даної теорії, визначено багатокomпонентний склад та рівневий характер суб'єктності людини.

Істотна роль ціннісних орієнтацій у суб'єктності особистості та шляхи розвитку суб'єктності учнів розглядалися у дослідженнях А.Г. Асмолова, Н.М. Боритко, О.В. Кір'якової, Т.А. Вільхового, Т.В. Ексакусто та ін.

У працях А.М. Булинїна, Е.Ф. Зеєра, І.Ф. Ісаєва, І.А. Зимнього, Є.А. Клімова, А.К. Маркової, Ю.П. Поваренкова, Н.С. Пряжнікова, В.А. Сластенїна та ін. відображена провідна роль професійних цінностей у становленні особи як професїонала.

Питанням формування ціннісних орієнтацій присвячено роботи Б.С. Гершунського, Б.Т. Лихачова, Н.Д. Нікандрова, В.Д. Повзуна, З.І. Равкіна, Л.П. Розбігаєвої, В.А. Сластенїна, Г.І. Чижакова, Є.Н. Шиянова та ін., які актуалізують аксіологічний підхід в освітньому процесі, розкривають значення ціннісних орієнтацій у розвитку особистості.

Механізми формування ціннісних орієнтацій особистості, особливості організації педагогічної взаємодії, що сприяє розвитку особистісних смислів, розкриваються в роботах А.В. Кір'якової, І.Ф. Клименко, Ю.М. Кулюткіна, В.В. Краєвського, А.М. Матюшкіна та ін.

Недостатня увага до формування професійних ціннісних орієнтацій як чинника розвитку суб'єктності породжує неповне розуміння студентами

сутності та важливості цінностей майбутньої професійної діяльності, їх значущості у розвитку суб'єктності особистості. Тому виникає питання про необхідність дослідження проблеми формування ціннісних орієнтацій у студентів в умовах університетської освіти .

Мета дослідження – проаналізувати формування професійних ціннісних орієнтацій як фактора розвитку суб'єктності студентів в умовах університетської освіти; розробити та апробувати модель цього процесу для втілення в практику діяльності ЗВО України.

Мета дослідження зумовила постановку наступних **завдань**:

- проаналізувати стан дослідження проблеми формування професійних ціннісних орієнтацій як фактора розвитку суб'єктності студентів в умовах університетської освіти;

- розкрити сутність та структуру професійних ціннісних орієнтацій, виявити критерії та рівні їх сформованості;

- розробити та експериментально апробувати модель формування професійних ціннісних орієнтацій як фактора розвитку суб'єктності студентів;

- обґрунтувати комплекс педагогічних умов формування професійних ціннісних орієнтацій як фактора розвитку суб'єктності студентів;

- проаналізувати шляхи впровадження результатів дослідження щодо формування професійних ціннісних орієнтацій як фактора розвитку суб'єктності студентів в практику діяльності ЗВО України.

Об'єкт дослідження – процес розвитку ціннісних орієнтацій студентів в освітньому процесі ЗВО.

Предмет дослідження – формування професійних ціннісних орієнтацій як фактора розвитку суб'єктності студентів в умовах університетської освіти.

Теоретичне значення дослідження полягає в обґрунтуванні впливу університетського навчання на формування професійних ціннісних орієнтацій здобувачів освіти, їх поведінку та розвиток. Ідеї дослідження можуть бути використані при написанні наукових публікацій, навчально-методичних розробок, підготовці текстів лекцій, дипломних та курсових робіт.

Практичне значення дослідження. Висвітлену в даній дипломній роботі інформацію можуть використовувати у своїй роботі психологи, соціологи, соціальні працівники, а надто ті фахівці, які викладають курси «Педагогіка», «Педагогіка вищої школи», «Основи педагогічної майстерності».

Структура роботи. Робота складається із вступу, двох розділів, 1 рисунка, висновків, 3 додатків, списку використаних джерел.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОФЕСІЙНИХ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ ЯК ФАКТОРА РОЗВИТКУ СУБ'ЄКТНОСТІ СТУДЕНТІВ В УМОВАХ УНІВЕРСИТЕТСЬКОЇ ОСВІТИ

1.1. Розвиток суб'єктності студентів в умовах університетської освіти

У сучасному суспільстві спостерігається інтерес до гуманітарних антропоцентричних наук, до людини, обумовлений необхідністю нового підходу до її розвитку з метою забезпечення інноваційного розвитку соціуму, який потребує активних, ініціативних, примітних людей, що реалізують свободу вибору у поєднанні з соціальними вимогами та виявляють позицію суб'єкта життєдіяльності.

У зв'язку з цим актуальною постає проблема розвитку суб'єктності майбутніх кваліфікованих працівників. Аналіз даної проблеми вимагає визначення понять «суб'єкт» та «суб'єктність».

Поняття «суб'єкт» походить від латинського слова *subjectus*, що означає «лежачий внизу, що знаходиться в основі», від *sub* - під і *jacio* - кидаю, кладу основа. Цей термін входить до категоріального апарату гуманітарних наук і позначає «конкретний тілесний індивід, що існує у просторі та часі, включений у певну культуру, що має біографію, що у комунікативних та інших відносинах перебуває з іншими людьми» [18].

Суб'єкт виступає в наступних площинах: «Я» - по відношенню до самого себе, «інший» - по відношенню до інших людей і як ініціатор

пізнання та перетворення – по відношенню до предметів та явищ навколишнього світу та витворів культури.

У філософії суб'єкт переважно трактується в гносеологічному контексті S-O (суб'єкт – об'єкт), і представляє індивід з активним початком, що пізнає і перетворює дійсність, інших людей та самого себе.

Інтерес до проблеми суб'єкта виник ще в давньосхідній філософії, де людина визнавалася найвищою цінністю, простежується вона і у філософії Середньовіччя, що розглядала внутрішній світ людини, зумовлений божественним початком.

Філософи Нового часу встановили сучасний напрям трактування поняття «суб'єкт». У філософському напрямі «екзистенціалізм» суб'єктність людини пов'язана з усвідомленням власної свідомості, у атеїстичному перебігу «персоналізм» особистість визнавалася первинною творчою реальністю та вищою духовною цінністю.

Категорію суб'єкта К.А. Абульханова-Славська відносить до філософської і вважає, що вона розкриває якість активності людини, виявляючи її місце та роль у світі, здатність до діяльності, самодіяльності, самовизначення та розвитку [2, с. 85].

Онтологічний підхід до цієї категорії визначив С.Л. Рубінштейн, розглядаючи суб'єкт у світлі концепції Г. Гегеля як «іманентне джерело активності», та встановив основні теоретичні положення на основі аналізу діяльності людини, що послужили основою суб'єктно-діяльнісного підходу.

Під діяльністю Рубінштейн розумів «... такий процес, за допомогою якого реалізується те чи інше ставлення людини до навколишнього світу, інших людей, до завдань, які ставить перед ним життя» [14, с. 32].

Цьому процесу властивий подвійний характер, що зумовлює якісні зміни суб'єкта та об'єкта та виступає як умова та засіб розвитку суб'єкта, основними атрибутами якого є самодетермінація, саморозвиток та самовдосконалення.

Відповідно, особистість як суб'єкт свідомо привласнює собі всі відносини та вчинки, приймає за них відповідальність як їхній автор і творець.

Дослідник виявив, що основу внутрішніх механізмів активності особистості лежить принцип «зовнішнє лише через внутрішнє».

А. В. Брушлінський, розвиваючи наукові ідеї С.Л. Рубінштейна, визначав суб'єкт у такий спосіб: «Суб'єкт - це людина, або люди на вищому (індивідуалізоване для кожного) рівні діяльності, спілкування, цілісності, автономності тощо» [23, с. 21].

Аналіз визначень поняття «суб'єкт» показує, що як родового детермінанта в соціальних науках використовуються поняття «особистість», «індивід». Індивід сприймається як представник людського роду, що володіє як біологічними, так і соціальними характеристиками.

Особистість, у традиційному розумінні, трактується як індивід, який виступає суб'єктом соціальних відносин та свідомої діяльності. У психології поняття «особистість» та «суб'єкт» існували як тотожні, взаємозамінні уявлення. «Особа, суб'єкт – це не чиста свідомість. Це реальний конкретний, історичний, живий індивід, включений у реальні відносини до реального світу» [14, с. 5].

У другій половині ХХ ст. А.В. Брушлінським, К.А. Абульхановою Славською, Л.І. Анциферовою, В.В. Знаковим, В.А. Петровським та ін. було розглянуто проблему співвідношення особи та суб'єкта, виділено положення, що дають підстави для розмежування даних понять.

А.В. Брушлінський трактує суб'єкт як «всеосяжне, найбільш широке поняття людини, що узагальнено розкриває нерозривну єдність всіх його якостей, що розвивається: природних, соціальних, громадських, індивідуальних та ін. Особистість, навпаки, менш широке визначення людського індивіда. Воно зазвичай на передній план висуває її соціальні, а не природні властивості» [23]. При цьому вчений підкреслює, що суб'єкт завжди особистість, але до особи не зводиться.

В.А. Петровський розглядав особистість як багатогранне поняття, здатну виступати суб'єктом чотирьох форм діяльності: життєдіяльності, предметної діяльності (тобто духовно-практичної), діяльності спілкування (комунікативної), діяльності самосвідомості [12, с. 2-4].

Поняття особистості, на думку Л.М. Шабатура, фіксує соціальне в людині, а поняття суб'єктного містить у собі різноманітний склад свідомості та підсвідомості на відміну від об'єктивного. «Поняття суб'єкта висловлює особливу форму соціальної активності людини на індивідуальному та надіндивідуальному рівнях. Воно означає відношення людської соціальності до себе самої, її рефлексивність, «для-себе-буття», самоспрямованість, самоспроможність, самовизначення та самоврядування»[15].

Д.А. Леонтьєв вважає, що «ключовою відмінністю особи від суб'єкта виступає її протяжність та зв'язність у часі; якщо суб'єкт завжди споглядає в сьогодення, то особистість поєднує в собі минуле, сьогодення та перспективу майбутнього» [2].

Суб'єкт та особистість Е.А. Сергієнко розглядає як «...єдиний континуум ядерних систем, що розвиваються протягом усього життя людини», де особистість визначає напрям та сенс руху, а суб'єкт здійснює його, реалізуючи свої індивідуальні можливості [17, с.30].

Відповідно до Б.Г. Ананьєва, у людини є три основні підструктури: індивід, особистість, суб'єкт діяльності. Синтез цих трьох підструктур є індивідуальністю людини, яку складають характерні риси індивіда (природні властивості), особистості (суспільні відносини) та суб'єкта діяльності (трудова діяльність). «Одинична людина як індивідуальність може бути зрозуміла лише як єдність і взаємозв'язок його властивостей як особистості та суб'єкта діяльності, у структурі яких функціонують природні властивості людини як індивіда »[3, с.280].

Отже, різні трактування понять «особистість» та «суб'єкт» та їх співвідношень у дослідженнях свідчать про поточну розробку даної проблеми у сучасній науці.

Сутність поняття «суб'єкт» найповніше, на нашу думку, відображається у визначеннях А.В. Брушлінського [25], О.О. Сергієнко [17], що розглядають людину як вищу системну цілісність усіх її найскладніших та суперечливих психічних якостей, як якісно певний спосіб самоорганізації, саморегуляції особи.

А.В. Брушлінський виділяє діяльність як необхідну умову формування та розвитку суб'єкта, за допомогою якої суб'єкт, цілеспрямовано впливаючи на об'єкт, задовольняє свої потреби. При цьому важливою характеристикою особистості є активність, що відображає її здатність до самодетермінації.

Виходячи з вищевикладеного, суб'єкт визначається нами як індивід з активним початком, що пізнає і перетворює дійсність, інших людей і самого себе, що характеризується системною цілісністю всіх психічних процесів, станів та властивостей, якісно визначених способом самоорганізації та саморегуляції.

У науковій термінології поряд із поняттям «суб'єкт» використовується поняття «суб'єктність», що розглядається як атрибут суб'єкта. Суб'єктність [лат. *subjectum* - підлягає] - властивість людини бути суб'єктом активності.

Аналізуючи суб'єктність людини, А.В. Брушлінський зазначає, що бути суб'єктом, тобто творцем свого життя, означає «...ініціювати та здійснювати спочатку практичну діяльність, спілкування, поведінку, пізнання, споглядання та інші види специфічно людської активності (творчої, моральної, вільної) і досягати необхідних результатів» [24, с. 94].

А.К. Осницький визначає суб'єктність як змістовно-дійову характеристику активності, що підкреслює інтенціональність суб'єкта.

М.Д. Кузнєцова розглядає суб'єктність з позиції системного підходу як окрему, якісно специфічну систему, що включає окремі властивості та якості особистості, що зберігають її індивідуальність, та характеризує її як суб'єкта (діяльності, відносин, життєвого шляху і т.д.) [3].

Найбільш вичерпним, на думку, є визначення А.Б. Сірих, що кваліфікує суб'єктність як «системну людську якість, в якій реалізується найважливіша інтенція людини як суб'єкта, яка виражається у прагненні до прояву та реалізації себе як у просторі власного внутрішнього світу, і у просторі навколишнього світу; при цьому суб'єктність найбільш ясно фіксується саме на межі зазначених двох світів» [15].

Дослідник виділяє три визначальні інтегративні сутнісні властивості, що характеризують цей феномен:

1. Самодетермінацію, що виявляється у здатності визначати цілі, знаходити шляхи та засоби для їх досягнення, при цьому найважливішою функцією виступає вольова саморегуляція;

2. Самоорганізацію, що є здатністю людини організувати само- та світосприйняття. Найважливіша функція цієї властивості полягає у цілепокладанні;

3. Саморозвиток, що виявляється у здатності до народження якісних та кількісних змін у своєму власному внутрішньому світі та світі навколишньому. Найважливіша функція цієї властивості полягає у неадаптивній активності.

Дещо інший підхід до визначення аспектів суб'єктності визначає А.В. Сацук. Автор виділяє самодетермінований характер активності, інтенціональність, рефлексивність та ціннісно-смісловий зміст, є підставою для смислової інтеграції та цілісності Я-людини [14]. Ми підтримуємо думку автора про те, що більшість вчених відзначають лише динамічний бік суб'єктності, що виражається в активності, інтенціональності, автономності, цілеспрямованості, рефлексивності, і не всіма дослідниками виділяються особистісні цінності в структури

суб'єктності. Повне розуміння суб'єктності неможливе без визначення ціннісного змісту життя людини, виділення її особистісної спрямованості. Саме ціннісні орієнтації виконують важливу роль у забезпечення сталого розвитку суб'єктності особистості, її змістовно-процесуальних характеристик.

Отже поняття «суб'єкт» входить до категоріального апарату гуманітарних наук і позначає «конкретний тілесний індивід, що існує у просторі та часі, включений у певну культуру, що має біографію, що у комунікативних та інших відносинах коїться з іншими людьми» [18].

Суб'єктність студента полягає в його активному навчанні, це означає його активну позицію. Ця позиція полягає в самостійності студента, його ініціативності, креативності тощо. Студент перетворює ставлення в дійсність ставлення себе до реальності і до навколишнього світу. Прагнення до ефективного навчання говорить про те, що студент взаємодіє з навчальним середовищем. Найкраще суб'єктність студента показує студентоцентроване навчання, яке реалізується на можливостях кожного окремо взятого студента і його навичок, які потрібні для майбутньої професії. Можна виявити, що цей підхід до навчання обґрунтовується результатами студента. Саме завдяки такому підходу і втілюється суб'єктність студента, результатом якого є власний вибір дисциплін, самостійність, ініціативність, власна відповідальність за вирішення завдань. Студент може зрозуміти і дати відповіді на запитання що саме він робить, чому саме так і для чого йому це потрібно. Саме таким чином і формується креативне і критичне мислення. У процесі такого навчання студент і отримує потрібні професійні навички, які і сприятимуть його реалізації як кваліфікованого спеціаліста.

Отже, дослідники приходять до різних думок щодо суб'єктності. Проте, правильно побудований освітній процес дає змогу розкрити суб'єктність кожного окремого студента. Дослідники показують, що

суб'єктність розвивається і є важливою складовою для успішного навчання.

1.2. Сутність та структура професійних ціннісних орієнтацій як фактора розвитку суб'єктності особистості

Пріоритетним напрямом сучасної професійної освіти стає орієнтація студентів на усвідомлений вибір професійних цінностей, які є регулятором професійної діяльності.

Поняття «професійна діяльність» у науковій літературі трактується як трудова діяльність людини, що здійснюється в просторово-часових рамках. Цю діяльність визначають системність та багатокomпонентність, де основними компонентами виступають суб'єкт праці та об'єкт праці, взаємопов'язані загальними цілями та завданнями.

Як властивості професійної діяльності виділяють:

- функціональний набір трудових дій, що мають нормативне обґрунтування;
- набір відповідних якостей суб'єктів праці (структура соціально-професійних статусів, ролей);
- технологічну структуру діяльності;
- організаційно-економічну структуру;
- організаційно-управлінську структуру;
- мотиваційну систему праці;
- систему переваг, очікувань та обмежень спеціаліста [13].

В основі теорії професійної діяльності лежить філософське розуміння діяльності, як специфічно людського способу ставлення до світу у формі предметної діяльності, у процесі якої людина виявляє себе суб'єктом, а опановані нею явища навколишнього світу виступають об'єктом.

Проблему діяльності у вітчизняній науці розробили Б.Г. Ананьєв, Л.П. Буєва, М.С. Каган, О.М. Леонтєв, С.Л. Рубінштейн та ін.

Діяльність, у розумінні Л.П. Буєвої, являє собою спосіб існування та розвитку суспільства та людини, всебічний процес перетворення нею навколишньої природної та соціальної реальності, включаючи її саму, відповідно до її потреб, цілей і завдань [6].

М.С. Каган виділяє історичний характер діяльності та поділяє її на перетворювальну, ціннісно-орієнтовану та комунікативну [7]. С.Л. Рубінштейн визначає два аспекти діяльності: теоретичну (соціально-пізнавальну) та практичну (соціально-трудова) [14].

О.М. Леонтьєв підкреслює системний характер діяльності людини, її включеність в систему суспільних відносин.

У категорії «діяльність» укладено основні характеристики, що відрізняють даний феномен, це предметність і суб'єктність. Предметність властива діяльності людини, де «предмет діяльності виступає дwoяко: первинно - у своєму незалежному існуванні, яке підпорядковує собі і перетворює діяльність суб'єкта, вторинно – як образ предмета, як продукт психічного відображення його властивостей, що здійснюється внаслідок діяльності суб'єкта та інакше здійснитися не може» [9, с. 142].

Суб'єктність діяльності проявляється в обумовленості сприйняття предмета минулим досвідом, цілями та мотивами діяльності.

У структурі діяльності інтегративним початком виступає суб'єкт діяльності, якій властива активність, здатність до самовизначення та розвитку. Діяльність суб'єкта має цілеспрямований характер, ґрунтується на його потребах, мотивах, цінностях а, отже, набуває особистісного сенсу.

У професійній діяльності суб'єктом виступає «особа, що володіє необхідними професійними знаннями, вміннями, навичками та реалізує їх у ході предметного перетворення навколишнього світу» [5], тобто. спеціаліст, об'єктом – предметна сфера професійної діяльності.

Отже, професійна діяльність розуміється нами як багаторівневе системну освіту в будові соціальних відносин, основними компонентами

якого виступають суб'єкт праці та об'єкт праці, взаємопов'язані професійними цілями та завданнями.

Дослідники (А.М. Булінін, Е.Ф. Зеєр, І.Ф. Ісаєв, Є.А. Клімов, А.К. Маркова, Ю.П. Поваренков, Н.С. Пряжніков, А.М. Столяренко, В.А. Сластенін та ін.), виділяючи значимість професійної діяльності в житті людини, виділяють істотну роль професійних цінностей у професійній діяльності індивіда, що регламентують виконання цього виду заняття.

Для кожної певної професійної групи, за твердженням О.О. Клімова, характерний власний сенс діяльності, своя система цінностей [5].

Розглядаючи категорію «цінність», зазначимо, що це явище багатоаспектне, вивченням якого займаються аксіологія, філософія, соціологія, соціальна психологія, педагогіка та інші галузі наукового пізнання.

Аксіологія (ахію – цінність, logos – вчення) досліджує природу цінностей, їхнє місце в реальності, організацію ціннісного світу, їх відображення у структурі особи.

Одними з перших основоположників сучасних аксіологічних концепцій є М. Вебер і Е. Дюркгейм. М. Вебер класифікував соціальну цінність як логічну властивість будь-якої соціальної дії [3].

Е. Дюркгейм виділив значення впливу цінності на повсякденне життя людини [9]. Дані положення визначили важливу роль цінностей у житті як суспільства, і окремого індивіда.

У вітчизняній науці розробка проблеми цінностей проводилася філософами О.Г. Дробницьким, М.С. Каганом, І.С. Нарським, В.Ф. Сержантовим, В.П. Тугариновим та ін; соціологами А.Г. Здравомисловим, В.А. Отрутою та ін; психологами Б.Г. Ананьєвим, Г.Є. Залеським, О.М. Леонтьєвим, В.М. Мясичевим, С.Л. Рубінштейном та ін. У їхніх роботах оформився аксіологічний категоріальний апарат, було визначено основні концептуальні положення вивчення цінностей відповідно до предмета наукового пізнання.

У філософському розумінні цінність сприймається як поняття, яке характеризує "граничні", безумовні підстави людського буття, і як значення певних предметів, явищ, процесів для людини, соціальних груп, суспільства загалом [8, с.423].

Система цінностей тісно пов'язана з історичною суспільною формацією, з конкретним суспільством або соціальною групою. Цінності виростають із потреб, цілей, інтересів людей і є елементами соціального досвіду. Потреби активізуючи ставлення людини до навколишнього світу, актуалізують певні цінності в людському житті, а інтереси, спрямовуючи наше пізнання на об'єкти матеріального світу, сприяють задоволенню потреб та становлять поряд з ними основу ціннісних відносин. Ціннісне відношення, як показує М.С. Каган, постає як момент об'єктивації потреби людини, пов'язаний із вилученням інформації про користь, цінність властивостей предметів та явищ навколишньої дійсності [5, с.16].

Отже, цінність є позитивною значимістю предметів, явищ людини, соціальної групи, суспільства. Професійні цінності у сенсі є предмети, явища, за допомогою яких задовольняються особисті та соціальні потреби. Змістовний бік професійних цінностей складають конкретизовані форми суспільних цінностей, що відображають соціальні орієнтири та норми. Професійні цінності, визначаючи цілі та завдання професійної діяльності, що наповнюють змістом її зміст, служать вектором особистісного розвитку в цій сфері, орієнтирами, за допомогою яких людина обирає, опановує та виконує свою професійну діяльність.

Як професійні цінності виділяють професіоналізм (характеристика людини, яка має високий рівень компетенції в будь-якій професії), професійні знання, вміння, навички; професійно важливі якості – організованість, самостійність, відповідальність, творчий підхід до справи, дисциплінованість, ініціативність, ефективність у справах та ін.

Професійні цінності, виражаючи мотивацію та спрямованість особистості у сфері професійної праці, служать системоутворюючим компонентом у структурі її професійних компетенцій.

Так, спираючись на класифікацію компетенцій І.О. Зимової, ми можемо виділити наступні групи цінностей:

- у групі компетенцій, які стосуються себе як особистості, ми фіксуємо цінність здоров'я, життя, культури, знань, саморозвитку та патріотизм;

- у групі компетенцій, що належать до соціальної взаємодії - цінність співробітництва, спілкування.

- групи компетенцій, які стосуються діяльності, – цінність пізнання, діяльність, володіння інформаційними технологіями.

Таким чином, ми визначаємо професійні цінності як позитивне значення об'єктів професійної сфери, визначальний сенс праці та виконуючу системоутворюючу функцію у структурі професійних компетенцій суб'єкта професійної діяльності.

Множинність підходів до дослідження цінності як багатоаспектного системного явища, що зумовлює різноманітність її класифікації.

Залежно від класифікації цінності диференціюються як матеріальні та духовні (В.Ф. Сержантов); матеріальні, суспільно-політичні та духовні (В.П. Тугарінов); вищі (істина, добро, краса та ін.) та нижчі цінності (світ, сон, безпека та ін.) (А. Маслоу); цінності творчості, цінності переживання, цінності відносини (В. Франкл) та ін.

Так, М. Рокич, аналізуючи цінності як кращий спосіб поведінки, кінцеву мету існування, виділяє два класи цінностей: термінальні та інструментальні.

Термінальні цінності він розглядає як переконання в тому, що якась кінцева мета індивідуального існування з особистої та суспільної точок зору заслуговує на те, щоб до неї прагнути; інструментальні цінності – як

переконання у тому, що певний образ дій (наприклад, чесність, націоналізм) з особистої та суспільної точок зору є найкращим.

Для діагностики ієрархій цінностей особистості М. Рокич розробив метод прямого ранжування цінностей – термінальних (цінностей-цілей) та інструментальних (цінностей-засобів) [18].

Підавши аналізу перелік представлених цінностей, Д.А. Леонтьєв класифікував їх з кількох ознак. Як професійні цінностей він виділив: цікаву роботу, продуктивне життя, творчість, активне діяльне життя (серед термінальних цінностей), серед інструментальних цінностей – відповідальність, ефективність у справах, тверду волю, старанність [9].

Ці цінності, на наш погляд, обумовлюють спрямованість та результативність професійної діяльності.

І.Ф. Ісаєв, ґрунтуючись на концепції термінальних та інструментальних цінностях, зробив класифікацію професійних цінностей викладача, пов'язаних із системною організацією професійно-педагогічної діяльності.

Дослідник, встановивши рівні існування цінностей, виділив суспільно-педагогічні, професійно-групові, індивідуально-особистісні цінності.

1. Суспільно-педагогічні цінності функціонують у масштабі всього суспільства та концентруються у суспільній свідомості у формі моралі, релігії, філософії.

2. Професійно-групові цінності є сукупністю ідей, концепцій, норм, що регулюють професійно-педагогічну діяльність певних груп спеціалістів.

3. Індивідуально-особистісні цінності – це система ціннісних орієнтацій особистості, що відображає її цільову та мотиваційну спрямованість.

Кожен спеціаліст, асимілюючи суспільно-професійні та професійно-групові цінності, будує свою особистісну систему цінностей [6, с.77].

Далі дослідником було визначено групи педагогічних цінностей у структурі професійно-педагогічної культури:

1 група – цінності, що розкривають значення та сенс цілей професійно-педагогічної діяльності викладача вищої школи (цінності-цілі);

2 група – цінності, що розкривають значення способів та засобів здійснення професійно-педагогічної діяльності (цінності-кошти);

3 група – цінності, що розкривають значення та сенс відносин як основного механізму функціонування цілісної педагогічної діяльності (цінності – відносини);

4 група – цінності, що розкривають значення та сенс психолого-педагогічних знань у процесі здійснення педагогічної діяльності (цінності-знання);

5 група – цінності, що розкривають значення та зміст якостей особистості викладача (цінності-якості).

Групи педагогічних цінностей, на думку І.Ф. Ісаєва, утворюють змістовну основу, стрижень професійно-педагогічної культури.

Ця класифікація є нам універсальною і застосовується до всіх видів професій. Отже, ми виділяємо громадсько-професійні, професійно-групові та індивідуально-групові цінності. Серед груп професійних цінностей – цінності-мети, що розкривають значення та сенс цілей професійної діяльності; цінності-засоби, що виявляють значення способів та засобів здійснення професійної діяльності; цінності-відносини, що відкривають значення та сенс відносин як основного механізму функціонування професійної діяльності; цінності-знання, що розкривають значення та зміст професійних знань у процесі здійснення трудової діяльності; цінності-якості, що виявляють значення та сенс якостей особи фахівця.

Таким чином, професійні цінності є організована система, як компоненти якої виступають суспільно-професійні, професійно-групові та індивідуально-особистісні цінності.

Конкретизація цінностей відбувається у ціннісних орієнтаціях індивіда, що відображають систему оціночних відносин особистості до матеріальних та духовних цінностей, що виступають як предмети, цілі та засоби для задоволення особистісних потреб. Ціннісним орієнтаціям належить головна роль регуляції поведінки людини у суспільстві, встановлення спрямованості особистості та визначення позиції стосовно явищ дійсності, у своїй спрямованості особистість визначається вибором цінностей, запропонованих суспільством і реалізованих особистістю в силу індивідуальних особливостей та особливостей навколишнього середовища.

Поняття «ціннісні орієнтації» запроваджено соціологами У. Томасом та Ф. Знанецьким, яке, на думку авторів, «відображає спрямованість аналізу на переважно соціальні (індивідуальні чи групові) синкретично-психологічні прояви» [5, с. 432].

У науковій літературі ціннісні орієнтації визначаються як спрямованість особистості на ті, чи інші цінності (В.П. Тугаринов, Б.Г. Ананьєв); включення суб'єкта до пізнання (Е. Шпрангер); «вектор» розвитку особи (М.С. Яницький); сполучна ланка між суспільством та особистістю (А.Г. Здравомислов); компонент складної структури відносин особистості до умов її існування та діяльності (К.К. Платонов, З.І. Васильєва).

Ми, слідуючи за В.А. Сластьоніним та Г.І. Чижаковою, визначаємо ціннісні орієнтації як систему стійких відносин особистості до навколишнього світу і самому собі у формі фіксованих установок на ті або інші цінності матеріальної та духовної культури суспільства [15, с. 128].

В цілому система ціннісних орієнтацій особистості відображає її спрямованість на цінності індивідуального існування, морально-етичні цінності, цінності професійної діяльності, світоглядні цінності.

Ієрархічно структурований ряд перерахованих цінностей визначає вектор розвитку життєвих орієнтирів особистості, де значуще місце у системі ціннісних орієнтацій особистості займають професійні ціннісні

орієнтації, що виступають сенсотворчим компонентом професійної діяльності, що зумовлюють її спрямованість та зміст.

Слід зазначити, що професійні ціннісні орієнтації служать необхідною складовою суб'єктності спеціаліста.

Професійні ціннісні орієнтації, відображаючи професійні цінності, що визначаються:

- як детермінанти професійної поведінки, які забезпечують зміст та спрямованість діяльності та надають сенс професійним діям (О.М. Краснорядцева) [8, с. 28];

- як ядро цілісності особистості, що виражає якісну характеристику смислової структури свідомості спеціаліста критерієм реалізації соціальної та професійної активності (В.А. Сластенін, Г. І. Чижакова) [14];

- як базова характеристика особистості майбутнього спеціаліста, основним змістом якої є система відносин до інтеграційних цінностей професії та готовність діяти у професійній сфері відповідно до них (Е.А. Романова) [13].

На підставі поданих визначень ми можемо констатувати, що професійні ціннісні орієнтації (ПЦО) виступають як система стійких відносин особистості до професії, себе, як фахівця, службовців смислотворчим компонентом професійної діяльності та фактором розвитку суб'єктності особистості. Система професійних ціннісних орієнтацій визначає спрямованість особистості у професійній сфері, що виявляється у цілях, мотивах, поведінкових актах.

При цьому важливим є не тільки те, якою мірою студент засвоїв професійні ціннісні орієнтації, але й те, наскільки значущими вони стали йому, яке особистісне смислове наповнення мають, як вони впливають на його суб'єктність.

Зважаючи на те, що ціннісні орієнтації особи мають певну структурну організацію, у складі якої виділяють три компонента: когнітивний або смисловий, що сприяє науковому пізнанню

навколишнього світу і формує ціннісні відносини; емоційний, визначальний особистісний сенс цього відношення; поведінковий, реалізує в діяльності ціннісні відносини, ми виділяємо такі компоненти у структурі професійних ціннісних орієнтацій.

Когнітивний компонент проявляється у відображенні навколишньої дійсності через систему поглядів та переконань особистості, заснованих на сукупності знань про сутність професійних цінностей, усвідомлення їх значущості та шляхи застосування у професійній діяльності.

Залежно від рівня засвоєння знань А.М. Столяренко виділяє знання-засвоєння, знання-репродукція, знання-розуміння, знання-переконання, знання-застосування, знання-творчість. Необхідні для успішної професіоналізації майбутніх спеціалістів, перекладу інформаційної складовою цінність є знання-переконання, знання-застосування, знання-творчість [19, с.171].

Знання-переконання постає не тільки як розуміння, але й як віра в істинність, цінність представленого знання. Знання-застосування означає прикладний аспект знань, що базується на зв'язку теоретичних відомостей із практикою.

Знання-творчість є найвищим ступенем засвоєння знання, в якій знання переломлюється через індивідуальний досвід особистості, набуваючи нові якісні характеристики.

Емоційний компонент професійних ціннісних орієнтацій висловлює позитивно забарвлене емоційно-ціннісне ставлення до професійних цінностей і проявляється у ціннісному ставленні до навколишньої дійсності і самого себе, опосередкованому системою професійних цінностей. Вираження відношення суб'єкта до об'єкта ґрунтується на міцному зв'язку емоцій із цінностями. При цьому породжуване почуття проектує індивідуальні особливості людини, її моральні переконання та установки.

Поведінковий компонент відбиває регулятивний характер професійних ціннісних орієнтацій у професійній діяльності, виявляється в умінні спеціаліста відповідати правилам, що пред'являються, нормам та вимогам.

Таким чином, у структурі професійних ціннісних орієнтацій когнітивний компонент сприяє науковому пізнанню професійної сфери та формує ціннісне ставлення до неї, емоційний компонент визначає особистісний сенс цього відношення, поведінковий реалізує в діяльності зазначене ціннісне ставлення.

Цілеспрямоване формування професійних ціннісних орієнтацій здійснюється в процесі професійної освіти, коли відбувається засвоєння спеціальних знань, здобуваються необхідні для професії компетенції. Цей процес характеризується комплексністю, тимчасовою розгорнутістю, має свої етапи, що співвідносяться з віковим розвитком людини, її особистісними якостями.

Формування професійних ціннісних орієнтацій відбувається у навчально-професійній діяльності, яка визначається як специфічний вид діяльності, націлений на формування особистості студента як професіонала.

У навчально-професійній діяльності виділяють три компонента: мотиваційно-смісловий, діяльнісний та оцінно-контрольний [14, с.57].

Мотиваційно-смісловий містить професійну мотивацію розуміння призначення професії, освоєння професійної діяльності, індивідуальні мотиви, що реалізуються у цій діяльності.

Діяльнісний компонент проявляється у вирішенні навчальних завдань, націлених на формування професійно значущих якостей спеціаліста.

Оцінно-контрольний компонент формує та вдосконалює навички самооцінки та самоконтролю.

Слід зазначити, що формування аксіологічної сфери, як будь-якого психолого-педагогічного явища, не може протікати в ідеально створених рамках заданої моделі, оскільки воно пов'язане з розвитком особистісних якостей людини, і багато факторів: сім'я, референтна група, педагогічний колектив, навчально-виховний процес і, нарешті, все довкілля, навколишнє середовище – однак впливають на цей процес [10].

У цілому, процес формування професійних ціннісних орієнтацій молоді обумовлюється накопиченим індивідуальним досвідом, що синхронізуються тією чи іншою мірою з суспільними ідеалами, нормами та цінностями, особистісним розвитком, кількісними та якісними змінами в інтелектуальній та духовній сферах індивіда.

Відповідно до вищевикладеного, формування професійних ціннісних орієнтацій у майбутніх фахівців розглядається як спеціально організований освітній процес, спрямований на становлення сталої спрямованості на цінності майбутньої професійної діяльності.

Як методологічна основа формування професійних ціннісних орієнтацій ми розглядаємо аксіологічний та особистісно орієнтований підходи.

Основи аксіологічного підходу розроблені М.С. Каганом, Н.Д. Нікандровим, З.І. Равкіним, В.А. Сластьоніним, Г.І. Чижаковою, В.А. Ядовою та ін.

Відповідно до В.А. Сластеніна, сенс даного підходу розкривається через систему наступних аксіологічних принципів:

- рівноправність філософських поглядів у рамках єдиної гуманістичної системи цінностей при збереженні різноманітності їх культурних та етнічних особливостей; рівнозначність традицій та творчості, визнання необхідності вивчення та використання навчань минулого та можливості духовного відкриття у теперішньому та майбутньому, взаємозбагачуючого діалогу між традиціоналістами та новаторами;

- екзистенційна рівність людей, соціокультурний прагматизм замість демагогічних суперечок про засади цінностей, діалог та подвижництво замість месіанства та індиферентності [15].

Сутність даного підходу становить розгляд людини як найвищої соціальної цінності та виділення на цій основі сукупності пріоритетних цінностей в освіті та розвитку особистості студента. В рамках цього підходу відбувається формування у студента системи загальнолюдських, професійних та особистісних цінностей, що служить фундаментом для конструювання свого внутрішнього світу, стійкої життєвої позиції та успішного провадження професійної діяльності.

Реалізація аксіологічного підходу передбачає розвиток уміння студентів проводити усвідомлений вибір, мати та відстоювати власну точку зору, критично та креативно мислити, успішно взаємодіяти та бути здатним до вирішення професійних проблем на основі сформованих ціннісних орієнтацій. Як фактори, що актуалізують зазначений підхід в освітньому процесі, виступають пізнавальна, евристична діяльність, застосування освітніх технологій, кооперативні форми педагогічної взаємодії у проекції суб'єкт – суб'єкт.

Отже, аксіологічний підхід актуалізує та розвиває систему загальнолюдських, професійних та особистісних цінностей студентів служить фундаментом для конструювання свого внутрішнього світу, стійкої життєвої позиції та успішного здійснення професійної діяльності.

Особистісно-орієнтований підхід виступає одним з основних підходів гуманістичної педагогіки. Значний внесок у розробку теоретичних та методологічних засад даного підходу внесли Є.В. Бондаревська, В.В. Серіков, О.М. Шиянов, І.С. Якиманська та ін.

В.В. Серіков виділяє три основні напрями в трактуваннях особистісно-орієнтованого підходу:

1. Особистісно-орієнтований підхід - загальногуманістичний феномен, заснований на повазі прав, переваг людини при виборі нею освітнього маршруту, навчального плану, навчального закладу та ін.

2. Особистісно-орієнтований підхід – ціль, програма педагогічної діяльності, що базується на прагненні виховати особистість.

3. Особистісно-орієнтований підхід – спеціальний вид освіти, в основі якого – створення певної освітньої системи, яка «запускала б» механізми функціонування та розвитку особистості [14, с. 16-17].

Особистісно-орієнтований підхід передбачає створення умов для розвитку індивідуальності студента, визнання його основним суб'єктом освітнього процесу, де викладач виступає фасилітатором, експертом.

Аналіз наукової педагогічної літератури показує, що реалізація цього підходу можлива за певних умов:

- створення сприятливої атмосфери для усвідомлення та прийняття цілей, способів навчальної діяльності, рефлексії її результатів;
- актуалізація суб'єктного досвіду студента, його потреби у самовизначенні та саморозвитку;
- конструювання освітньо-комунікативного середовища як основи для розвитку індивідуальних здібностей студентів.

Принципами особистісно-орієнтованого підходу є:

- принцип гуманізму. Цей принцип орієнтований на варіативність, різноманітність змісту та форм освітнього процесу з урахуванням індивідуальні особливості студентів. Його здійснення забезпечує самореалізацію особистості студента, сприяє творчому становленню та прояву індивідуальності, гуманізації міжособистісних відносин у колективі.

Найважливішими шляхами, що реалізують принцип гуманізму в педагогічному процесі, є:

- створення сприятливих умов розвитку особистості студента як суб'єкта освітню діяльність;

- актуалізація професійних цінностей;
- сприяння розвитку інтересів, схильностей та здібностей студентів, розкриття їхнього творчого потенціалу.

Принцип діалогічності полягає в рівності позицій партнерів – суб'єктів освітнього процесу, на сприйнятті іншої людини як цінності, на позитивному ставленні до особистості, створенні психологічного контакту в процесі комунікації.

В умовах діалогу особистість має можливість співвіднести прийняті нею цінності із системою ціннісних орієнтацій співрозмовника, групи, соціуму. Діалог передбачає спілкування особистостей відкритих, самобутніх, унікальних, що мають властиве кожній бачення навколишнього світу, бачення себе у цьому світі.

В освітньому процесі реалізація даного принципу пов'язана з організацією продуктивних та особистісно розвиваючих контактів учасників педагогічної взаємодії, що забезпечує адекватну соціальну адаптацію системи ціннісних орієнтацій, професійних ціннісних орієнтацій студентів.

Принцип відкритості передбачає відкритість у сфері вираження відносин до навколишньої дійсності, свободу вибору точок зору обговорення поставлених проблем, відсутність тиску та авторитарності. В процесі педагогічної взаємодії принцип відкритості передбачає різні форми співробітництва, спілкування, обміну інформацією.

Принцип креативності передбачає цілеспрямоване сприйняття явищ навколишнього світу, їхнє глибоке осмислення, творчу переробку та застосування. Цей принцип сприяє встановленню альтернативних варіантів вирішення поставлених проблем, неординарного підходу до предметів та явищ навколишньої дійсності, розвитку творчого ставлення до професійної діяльності.

Конструювання освітнього процесу в рамках особистісно-орієнтованого підходу сприяє застосування педагогіки співпраці, технології педагогічної підтримки, методу проєктів, проблемного навчання.

Таким чином, реалізація особистісно-орієнтованого підходу здатна стимулювати студентів до самопізнання, самовдосконалення та самореалізації на основі структуризації ієрархічної системи ціннісних орієнтацій внаслідок інтеріоризації професійних цінностей.

Механізм формування професійних ціннісних орієнтацій представлений процесами інтеріоризації, ідентифікації та інтерналізації.

Інтеріоризація – це формування внутрішніх структур людської психіки завдяки засвоєнню структур зовнішньої соціальної діяльності [19].

Інтеріоризацію цінностей А. Ю. Огородників представляє як процес, в якому «цінності можуть прийматися людиною по-різному: під тиском оточуючих його людей, обставин, вимушено, формально чи індивід приймає ці цінності на основі сформованих традицій, що сформувалися в ньому ідеалів і на основі осмислення цінностей, що поділяються ним, прийнятих, в такий спосіб, самостійно» [11].

І.Ф. Клименко вважає, що інтеріоризація суспільно значущих цінностей відбувається через засвоєння соціальних нормативів як і у вербальному, і у поведінковому плані [6].

Б.Г. Ананьєв зазначає, що «формування особистості шляхом інтеріоризації – присвоєння продуктів громадського досвіду та культури у процесі виховання та навчання - є водночас освоєння певних позицій, ролей та функцій, сукупність яких характеризує її соціальної структури. Усі сфери мотивації та цінностей детерміновані саме цим суспільним становленням особи» [4, с. 232].

О.М. Шиянов виділяє два способи організації виховання як цілеспрямованого процесу інтеріоризації цінностей. Перший спосіб полягає у систематичній актуалізації окремих ситуативних спонукань під

впливом тих, що стихійно склалися і спеціально організованих умов, результатом якого виступають стійкі мотиваційні діяльнісні процеси. Другий спосіб передбачає засвоєння вихованцем пред'явлених цінностей на основі їх усвідомлення, співвіднесення з іншими цінностями [17].

Ідентифікація, на думку В.А. Петровського, утворює одну з форм відбитої суб'єктності «...коли як суб'єкт ми відтворюємо у собі саме іншу людину (а не свої спонукання), її, а не свої цілі тощо» [12, с. 240].

М.С. Яницький вважає, що цей механізм формування ціннісних орієнтацій особи, займаючи проміжне положення між базовими адаптаційними механізмами та більш високоорганізованими механізмами усвідомлення особистісного сенсу цінностей, грає провідну роль при засвоєнні цінностей та норм мікросоціального оточення [18].

Таким чином, механізм формування професійних ціннісних орієнтацій складається з таких складових: інтеріоризації – присвоєння професійних цінностей у процесі виховання та навчання; ідентифікації – як процесу та результату самоототожнення індивіда з іншою людиною, групою; інтерналізації – як процесу освоєння зовнішніх структур, внаслідок якого вони стають внутрішніми регуляторами.

А.В. Кір'якова розглядає процес орієнтації у проекції онтогенезу, відзначаючи, що це «складний, суперечливий і водночас закономірний, процес, що розвивається «по спіралі» [71].

Відповідно до теоретичних положень А. В. Кір'якової, орієнтація особистості у світі цінностей є процес сходження особистості до цінностей на основі діалектичного закону піднесення потреб.

Дослідниця виділяє 3 фази процесу орієнтації.

1 фаза - присвоєння цінностей суспільства особистістю. В особистості формується ціннісне ставлення до явищ навколишньої дійсності, відбувається становлення та розвиток ціннісних орієнтацій. Ця фаза дуже тісно пов'язана із проблемою формування переконань.

2 фаза – перетворення особистості з урахуванням присвоєння цінностей. В цей період відбувається самопізнання, самооцінка особистості, формується образ "Я". В процесі розвитку ціннісного ставлення до світу включається переоцінка цінностей, їхня велика диференціація. Теоретичною основою даної фази виступає психологічна теорія "Я - концепції".

3 фаза – прогноз, цілепокладання, проектування. В особистості виникає система ціннісних орієнтацій, ієрархія цінностей. Процес орієнтації набуває просторово-часової тривимірності, що сприяє прагненню ціннісних орієнтацій та самосвідомості у майбутньому та формуванню життєвої перспективи особистості.

Наповнюваність фаз процесу орієнтації залежить від діапазону ціннісного пізнання, від здатності до прогнозування, глибини самосвідомості та рефлексії особистості, що найбільше визначається віковими проявами.

Автор зазначає, що фаза присвоєння цінностей характерна для молодшого шкільного віку, фаза перетворення – для підліткового, а прогноз властивий для юнацького. На всіх рівнях розвитку процесу орієнтації діє той самий механізм: пошук – оцінка – вибір – проекція, у своєму пошуку та оцінці сприяють присвоєнню цінностей, а вибір та проекція типові для наступних фаз. У педагогічному процесі є можливість цілеспрямованого розвитку механізмів пошуку, оцінки, вибору та проекції в «педагогічно доцільно організованих ситуаціях пошуку, оцінки, вибору та проекції» [45].

Грунтуючись на положенні А.В. Кір'якової про процес формування ціннісних орієнтацій та виділених нами етапах розвитку суб'єктності особи, ми визначаємо такі етапи формування професійних ціннісних орієнтацій студентів.

Перший етап – етап засвоєння студентом професійних цінностей. На даному етапі розвивається когнітивний компонент професійних ціннісних

орієнтацій. У цей період студенти знайомляться з ціннісним змістом обраної професії, необхідним їм для осмислення місця професії у загальній структурі професій. На основі розширення простору професійних знань у студентів формується цілісний образ професії, відображається суб'єктивне ставлення до професійної діяльності, відбувається наповнення знань особистісним змістом.

Цей етап співвідноситься з етапом адаптації і покликаний вирішити сукупність завдань щодо формування у студентів поняття про сутність та цінностях майбутньої професійної діяльності. В процесі професійної адаптації студенти часто відчують труднощі, пов'язані з неясним уявленням про свою майбутню професію, нерозумінням професійної спрямованості освітнього процесу.

Для успішної адаптації необхідно знайомити студентів першого курсу з освітнім середовищем університету; розкривати професійну спрямованість навчальних дисциплін; формувати у студентів ціннісне ставлення до професії у навчальних та позанавчальних заходах.

Другий етап – етап перетворення особи студента на основі професійних цінностей. На даному етапі відбувається виявлення та затвердження професійно-суб'єктної позиції студента в різних ситуаціях, що виникають у навчально-пізнавальній діяльності.

У студентів розвивається здатність до цілепокладання, планування свого майбутнього, визначення комплексу необхідних дій та засобів для досягнення поставленої мети.

Внутрішній план особи студента відображає духовна самоцінність, що виявляється у спрямованості, ієрархічній структурованій системі цінностей. У рамках цього етапу відбувається розширення та вдосконалення комплексу навчальних умінь різних видів, виступаючих як інструментарій успішної реалізації навчально-професійної діяльності. Розширення діапазону професійних знань, накопичувальний особистісний досвід студентів створює можливість для формування сталого ціннісного

ставлення до професійної діяльності, конкретизації образу «Я – у професії», придбання необхідних для професійної діяльності якостей та компетенцій.

Представлений період характеризується розвитком емоційного компонента професійних ціннісних орієнтацій

Третій етап – етап самопроектування особистості студента у професії. Самопроектування розглядається нами як необхідна складова професійного становлення особистості, її самореалізації. В даний період відбувається проектування образу Я - ідеального професіонала, визначається зміст та спрямованість «професійного маршруту» на основі самооцінки та усвідомлення своєї життєвої перспективи.

Проектна діяльність належить до творчої діяльності, оскільки вона пов'язана з перетворенням насправді, при цьому необхідними особистісними якостями виступають продуктивна увага, критичне та креативне мислення. На цьому етапі відбувається формування поведінкового компонента професійних ціннісних орієнтацій.

У навчально-професійній діяльності самопроектування виражається у побудові студентом індивідуальної освітньої траєкторії, критерії якої визначаються рівнем професійних знань, рефлексією особистісних якостей та потенційних можливостей.

Самопроектування сприяє розвитку соціальної мобільності та конкурентоспроможності майбутнього спеціаліста.

Таким чином, формування професійних ціннісних орієнтацій складається з трьох етапів: засвоєння студентом професійних цінностей, перетворення особистості студента на основі професійних цінностей, самопроектування особистості студента у професії.

Інтенсивний характер формування аксіологічної сфери майбутнього спеціаліста надає освітній процес, педагогічну взаємодію.

Резюмуючи, можемо виділити такі основні положення:

- професійні цінності є позитивною значимістю об'єктів професійної сфери, що визначає сенс праці та виконує системоутворюючу функцію в структурі професійних компетенцій суб'єкта професійної діяльності;

- професійні ціннісні орієнтації є як система стійких відносин особистості до професії, себе, як фахівця, службовців, смислотворчим компонентом професійної діяльності та фактором розвитку суб'єктності особистості;

- формування професійних ціннісних орієнтацій у майбутніх фахівців розглядається як спеціально організований у ЗВО освітній процес, орієнтований на становлення стійкою спрямованості на цінності майбутньої професійної діяльності;

- процес формування професійних ціннісних орієнтацій складається із трьох етапів: присвоєння студентом професійних цінностей, перетворення особистості студента на основі професійних цінностей, самопроекування особистості студента у професії.

Отже, професійні ціннісні орієнтації у різних дослідників мають різне трактування, проте важливим чинником є розвиток студента як особистості і формування у нього відповідних позицій для майбутньої професійної реалізації.

1.3. Моделювання процесу формування професійних ціннісних орієнтацій як фактора розвитку суб'єктності студентів

Теоретичне дослідження проблеми формування професійних ціннісних орієнтацій як фактора розвитку суб'єктності студентів дозволяє нам вирішити її за допомогою моделювання. Моделювання є процесом створення моделі для дослідження та вивчення процесів, об'єктів та явищ. Цей спосіб дослідження сприяє визначенню цілей, способів та засобів їх досягнення.

Модель у науковій літературі визначається як «штучно створений зразок у вигляді схеми, фізичних конструкцій, знакових форм чи формул,

які, подібні до досліджуваного об'єкта (або явища), відображає і відтворює в більш простому та обробленому вигляді структуру, властивості, взаємозв'язок та відносини між елементами цього об'єкта»[26, с. 22].

Розроблена нами модель включає взаємопов'язані блоки: цільовий, методологічний, змістовний, організаційно-процесуальний та оцінно-результативні блоки.

Цільовий блок служить системоутворюючим елементом, що детермінує інші компоненти, і є образним результатом процесу.

Методологічний блок моделі містить системно-діяльнісний, аксіологічний, компетентнісний та особистісно-орієнтований підходи.

Системно-діяльнісний підхід передбачає системну організацію процесу формування професійних ціннісних орієнтацій як фактора розвитку суб'єктності студентів в умовах єдності різних видів діяльності (навчальної, позанавчальної, соціокультурної та ін.), цілеспрямовано організованих та скоординованих для досягнення головної освітньої мети – розвитку особи майбутніх фахівців.

Аксіологічний підхід дозволяє акцентувати освітній процес на розвитку системи загальнолюдських, професійних та особистісних цінностей студентів, що служить фундаментом для конструювання свого внутрішнього світу, стійкої життєвої позиції та успішної професійної діяльності.

У розробленій нами моделі компетентнісний підхід служить необхідною основою для вирішення проблеми професійної підготовки спеціалістів як суб'єктів професійної діяльності зі сформованою системою професійних ціннісних орієнтацій. Суб'єктність особи, її система ціннісних орієнтацій знаходять відображення у загальнокультурних та професійних компетенціях, що виражають готовність та здатність студентів до професійної діяльності.

Реалізація особистісно-орієнтованого підходу в освітньому процесі стимулює студентів до самопізнання, самовдосконалення та

самореалізації, прояву своєї індивідуальності внаслідок інтеріоризації професійних цінностей та розвитку суб'єктності.

Дані підходи дозволяють розглядати у системі формування професійних ціннісних орієнтацій як фактора розвитку суб'єктності студентів.

Змістовий блок моделі представляють структурні компоненти професійних ціннісних орієнтацій: когнітивний, емоційний та поведінковий.

Когнітивний компонент включає знання, що відображають сучасні досягнення у світовій науці та притаманні окремій професії, що виражають її особливість та властивий їй зміст.

Цінності-знання, відображаючи структуру та сутність професійної діяльності, що забезпечують правильне розуміння особистістю навколишнього світу, громадських та професійних взаємовідносин, власних рішень та вчинків.

Професійні знання, виконуючи орієнтовну функцію в формуванні професійних ціннісних орієнтацій, сприяють формуванню у студентів образу професії та образу фахівця професіонала. Обсяг професійних знань варіюється – від поверхневих знань у період адаптації студентів до вузівського середовища системного уявлення сутності професійної діяльності на завершальному етапі навчання.

Серед професійних знань можна назвати теоретичні знання, що включають знання цілей та змісту професійної діяльності, методологічні – знання принципів та закономірностей професійної діяльності, технологічні, що включають знання операційних способів та прийомів.

Засвоєння професійних знань є складною пізнавальною діяльністю з оволодіння системою наукових понять, розуміння їх структури та змісту при вивченні дисциплін гуманітарного, соціального та економічного; математичного та природничого; професійних циклів.

Емоційний компонент містить цінності-відношення до себе як спеціаліста, до змісту професійної діяльності, до умов та засобів, властивим даному виду діяльності.

В основі формування цінностей-відносин лежать позитивні емоції студента щодо професійних цінностей, що проживаються ним під час освітнього процесу. Істотну роль емоцій у ціннісному відношенні виділив Л.С. Виготський: «Природа свідомого життя організована таким чином, що я відповідаю радісно на все, що я переживаю як відому цінність і чим моя воля прокидається до відповідних прагнень» [38, с. 168].

Зародження позитивних емоцій сприяє мікроклімату у групі, колективі, усвідомлення студентом власних можливостей у досягненні успіхів у різних сферах діяльності та подоланні труднощів, здатність регулювати свою навчальну професійну діяльність.

Поведінковий компонент представляють цінності-вміння проєктувальні, організаційні, комунікативні. Цей компонент відноситься до дієвої сфери особистості людини, де проявляються вміння визначати у професійній діяльності цілі та план дій, ставити стратегічні та тактичні цілі та завдання, виконувати заплановані дії на основі погодження особистісних та громадських (групових, іншої особи) інтересів.

Організаційно-процесуальний блок моделі містить такі етапи: присвоєння студентом професійних цінностей, перетворення особистості студента на основі професійних цінностей, самопроєктування особистості студента у професії.

Формування професійних ціннісних орієнтацій представляє собою тривалий і керований процес, що послідовно змінюються.

Теоретичне становище, що визначає професійні ціннісні орієнтації як структурна складова суб'єктності дозволяє нам виділити детермінуючий взаємозв'язок аналізованих феноменів.

Отже, етапи формування професійних ціннісних орієнтацій та розвитку суб'єктності студентів, виділені у попередніх параграфах, мають взаємозумовлений та у певному плані синхронний характер.

Виникає питання, чи співвідносні представлені процеси у тимчасовому періоді. З одного боку, ми розуміємо умовність тимчасового розмежування етапів, як процесу формування професійних ціннісних орієнтацій, і етапів розвитку суб'єктності.

Етапи формування одних цінностей не завжди збігаються з етапами формування інших цінностей, етапи розвитку суб'єктності можуть відрізнитися різним тимчасовим проміжком, але, з іншого сторони, виникає можливість виявити певні взаємозв'язки між ними. Процес присвоєння студентом професійних цінностей здійснюється в період адаптації студентів до освітнього середовища ЗВО, процесу перетворення особистості студента на основі професійних ціннісних орієнтацій супроводжує період самовизначення, самопроектування особистості відбувається у період її самореалізації.

Перший етап формування професійних ціннісних орієнтацій – це етап засвоєння студентом професійних цінностей на першому курсі навчання. В даний період відбувається формування у студентів ціннісного ставлення до професійної діяльності, до образу себе як майбутнього професіонала на основі освоєння цінностей, що транслуються вузівською освітою.

Ставлення студента до професійних цінностей формується у процесі присвоєння професійних ролей та поведінкових моделей професійної сфери, системи цінностей, що представляє синтез загальнолюдських, професійних та особистісних цінностей.

Інтеріоризація професійних цінностей, їх переведення у внутрішній план зумовлює розвиток професійної самосвідомості у студентів, у процесі якої відбувається наповнення особистісним змістом професійних

цінностей, їх позитивне емоційне «фарбування», що сприяє їх перетворення на ціннісні орієнтири особистості [3].

На етапі відбувається переважно формування когнітивного компонента професійних ціннісних орієнтацій студентів.

Цей етап протікає в умовах адаптації студентів – першокурсників до освітньому середовищі вузу, прилучення до ціннісно-значущої форми діяльності – професійної. У цей період відбувається пристосування студентів до умов та вимог університету, усвідомлення ними нових обов'язків та прав, засвоєння норм та цінностей університетської освіти, актуалізується процес міжособистісної взаємодії, пізнання іншого людини.

Успішність адаптації обумовлюється ефективністю процесу присвоєння професійних цінностей, що в результаті є у готовності студентів до навчальної діяльності у ЗВО, здатності самостійно ставити цілі в освітньому процесі та домагатися їх виконання.

Другий етап – етап перетворення особи студента на основі професійних ціннісних орієнтацій – співвідноситься з самовизначенням студентів у освітньому процесі. Він націлений формування умінь студентів другого курсу, що визначають ефективне виконання навчально-пізнавальної діяльності.

Характерним для цього етапу є зростання самодетермінації та саморегуляції у навчально-пізнавальній, науково-дослідній та інших видах діяльності. У ціннісній сфері студентів відбуваються зміни на користь професійних цінностей, які визначають розгортання змістовних та процесуальних характеристик особистості.

Зміни у ціннісній сфері зумовлюються ідентифікацією, спрямованою на активне освоєння студентами своєї соціальної ролі, навичок саморегуляції у навчально-пізнавальній діяльності, усвідомлену підготовку до майбутньої професійної діяльності. Етап перетворення особистості студента на основі професійних ціннісних орієнтацій орієнтований

насамперед на формування емоційного компонента ПЦО студентів він визначає самовизначення особистості.

Самовизначення відбувається як процес входження студентів у професію, формування у них образу «Я – фахівець», набуття ними основ професійної майстерності та необхідних загальнокультурних та професійні компетенції.

Третій етап – етап самопроектування особистості студента у професії, притаманний студентам третього та четвертого курсів. Під самопроектуванням особистості студента у професії ми розуміємо специфічну діяльність, результатом якої є обґрунтоване визначення варіантів особистісного розвитку у професійній діяльності.

Самопроектування передбачає реалізацію розробленої індивідуальної програми саморозвитку в контекстуального поля обраної професії.

Студента відрізняє високий рівень готовності та здатності до здійснення професійної діяльності, сформованість загальнокультурних та професійних компетенцій. В аксіосфері студента встановлюється ієрархічна структура ціннісних орієнтацій із домінуючими професійними цінностями.

Представлений етап акцентує на розвитку поведінкового компонента ПЦО та визначає самореалізацію студента у навчальній та професійній діяльності, що виявляється у вираженні індивідуальних якостей, що відображають унікальність та своєрідність особистості. Самореалізація висловлює суб'єктність студента, що реалізує можливості досягнення певного рівня кваліфікації та різнобічного розвитку в умовах вузівського освітнього простору [54].

Ефективність процесу формування професійних ціннісних орієнтацій студентів визначається комплексом педагогічних умов. В педагогіці умови визначаються як сукупність факторів, компонентів освітнього процесу, що забезпечують успішність реалізації навчально-виховних завдань.

Як умови, що сприяють формуванню професійних ціннісних орієнтацій, ми виділяємо: орієнтацію освітнього процесу на особистісно-професійне становлення студентів як майбутніх спеціалістів; актуалізацію аксіологічного потенціалу змісту освіти; суб'єктна взаємодія учасників освітнього процесу в умовах атмосфери довірливості та співпраці.

Першою умовою є орієнтація освітнього процесу на особистісно-професійне становлення студентів як майбутніх спеціалістів, що передбачає включення студентів до різних форм діяльності в рамках освітнього процесу. Варіативність форм та змісту навчальної, позанавчальної діяльності забезпечує можливість особистісного розвитку студентів на основі збагачення суб'єктивного досвіду та розширення компетентнісного поля.

Дійсність особистісно-професійного становлення обумовлюється успішною адаптацією студента до вузівського навчання, розвитком його особистісних якостей та проявом індивідуальних якостей та особливостей у навчально-професійній діяльності.

Ефективними формами та методами, що сприяють особистісно-професійному становленню студентів, є дискусії, конференції, навчальні та виробничі практики, метод проектів, дослідницький метод, компоненти соціокультурної діяльності (фестивалі, концерти, змагання та ін), що сприяють самоактуалізації студентів у навчальній та позанавчальній діяльності, що підвищують рівень їх самостійності та відповідальності, що актуалізують активний та творчий початок студентів.

Ми вважаємо, що застосування у процесі зазначених методів представить необхідну основу для формування професійних ціннісних орієнтацій як чинник розвитку суб'єктності студентів.

Другою умовою є актуалізація аксіологічного потенціалу змісту освіти.

У руслі гуманістичної педагогіки важливим фактором у навчально-виховному процесі, що впливає на формування особистості студента,

Аксіологічної сфери виступає зміст освіти. Ми виходимо з загальноприйнятого у сучасній педагогіці розуміння змісту освіти.

Це – «соціально та особистісно детерміноване, фіксоване в педагогічній науці уявлення про соціальний досвід, що підлягає засвоєнню підростаючим поколінням» [79,с.14].

Необхідним для особистісного розвитку студентів та формування у них професійних ціннісних орієнтацій є підтримання педагогічному процесі інтегративної єдності всіх видів дисциплін освітньої програми. Дидактична інтеграція дисциплін гуманітарного та соціально-економічного, природничого, професійного циклів розширює горизонти індивідуальної самосвідомості, сприяє усвідомленню особистісних смислів, формує професійні ціннісні орієнтації, загальнокультурні та професійні компетенції.

Третьою умовою виступає суб'єкт-суб'єктна взаємодія, яку ми розглядаємо як особливі відносини, що виникають між викладачем та студентом, між студентами, як повноправними партнерами в освітньому процесі, що позначаються на розвитку індивідуальності кожного учасника.

Студент розглядається як суб'єкт навчально-професійної діяльності, реалізує своє право детермінувати самоосвіту, саморозвиток у конфігураціях: студент – викладач, студент – студент, студент – група, студент – курс, факультет, університет, зовнішнє освітнє середовище.

Основними функціями взаємодії суб'єктів освітнього процесу, що сприяють формуванню професійних ціннісних орієнтацій, на наш погляд, є такі:

- конструктивна, що виявляється під час актуалізації професійних цінностей в освітньому процесі, їх критичному осмисленні та інтеріоризації;

- організаційна, що реалізується через педагогічну взаємодію викладачів та студентів, спрямованого на розвиток особистісних смислів та ціннісних орієнтирів у студентів;

- комунікативна, що виявляється у різних формах навчально-пізнавальної діяльності (індивідуальної, групової, фронтальної) та сприяє оцінці та переоцінці професійних ціннісних орієнтацій суб'єктів освітнього процесу;

- інформаційно-навчальна, що дозволяє транслювати професійні ціннісні орієнтації різних верств населення, соціальних груп у проекції загальнолюдських та професійних цінностей.

Продуктивність педагогічної взаємодії, що розвиває аксіологічну сферу студентів, що є фактором розвитку суб'єктності, визначається змістом та способами взаємодії та залежить від індивідуально-психологічні особливості його учасників.

Необхідними принципами взаємодії суб'єктів освітнього процесу є: довічне ставлення одне до одного; вільне вираження власного думки; доброзичлива критика по суті; відсутність тиску.

Дотримання цих положень в освітній взаємодії дозволить створити сприятливий психологічний клімат, який ініціює розвиток суб'єктності та ціннісної сфери студентів [46].

Враховуючи, що ефективність кожного етапу формування професійних ціннісних орієнтацій визначається вибором адекватних процесуальних та інструментальних аспектів, вважаємо за необхідне застосування в освітньому процесі інтерактивних технологій та методів навчання, сприяють індивідуалізації навчального процесу на основі обліку особливостей особистості, інтересів та потреб студента, його позиціонування у ролі суб'єкта навчально-пізнавальної діяльності.

Відбір методів та технологій був нами зроблений на користь інтерактивних, що представляють конструктивний простір для розвитку особистісної сфери студентів, їх професійні ціннісні орієнтації.

Інтерактивні технології та методи навчання передбачають продуктивну взаємодію учасників педагогічного процесу у площинах:

викладач – студент, викладач – група, студент – група, група – група, студент – студент.

Дані технології передбачають включеність кожного студента до навчально-пізнавальний процес, прояви активності, самостійності, критичного та креативного мислення, товарищескості та рефлексії.

Метод дискусій є груповою формою організації освітнього процесу, основними ознаками якої є колективне обговорення проблеми та спільний пошук її вирішення.

У ході дискусії відбувається актуалізація особистісного пізнавального та практичного досвіду учасників, виявляється їхнє ціннісне ставлення до предмета дискусії.

Застосування представленого методу сприяє розвитку критичного мислення у студентів на основі співвідношення особистісної спрямованості та орієнтаціями одногрупників, що впливає на структурування системи професійних ціннісних орієнтацій студента [62].

Дискусія сприяє усвідомленню учасниками своїх поглядів, суджень, точок зору з питання, що обговорюється; розвиває у студентів вміння конструктивної критики думок опонентів, що ґрунтується на поважному ставленні до їхньої позиції; сприяє розвитку вміння сприймати критичні висловлювання на свою адресу, йти на компроміс. Цей метод формує у студентів комунікативну компетенцію, що включає вміння вибудовувати спілкування, публічно виступати, формулювати питання та відповіді, аргументувати, уважно слухати промовця.

Серед методів, що розвивають професійні ціннісні орієнтації студентів, ми виділяємо запропонований А. Осборном мозковий штурм, що відноситься до дискусійних методів. Мозковий штурм є метод вирішення проблеми, заснований на відборі кращих варіантів з усіх виражених студентами способів її вирішення. Цей метод активізує креативне, нестандартне мислення, що дозволяє абстрагуватися від звичних шаблонів та штампів.

В основі мозкового штурму лежить переконаність, що творчому мисленню необхідна свобода, критична оцінка тільки сковує думку, і тому вона має бути відстроченою на майбутнє. У процесі колективної роботи студенти навчаються шукати раціональні шляхи вирішення проблеми, сперечатися, аналізувати, переконувати, слухати.

Правила мозкового штурму, що передбачають відсутність будь-якої критики, заохочення ідей та рівноправність учасників, сприяють прояву особистісних ціннісних орієнтацій студентів, що відбивають їх внутрішній світ. В процесі вирішення проблеми знаходять відображення особистісні та професійні цінності учасників, актуалізується їх оцінка та критичний аналіз, сприяють зміні системи ціннісних орієнтацій учасників.

Висока ефективність характеризує технологію навчального проектування, що активізує дослідницьку діяльність студентів та актуалізує професійну спрямованість освітнього процесу.

Дослідницький метод навчання проявляється у постановці перед студентами пізнавальних завдань, що вимагають творчого підходу та самостійного рішення [24].

Використання цього методу передбачає проведення студентами всіх періодів дослідження: постановка гіпотези, визначення її плану перевірки, експериментальне дослідження, аналіз одержаних результатів.

Дослідницький метод розвиває пошукові вміння, вміння застосовувати знання у новій ситуації, формує інтерес та потребу у творчій діяльності.

Процес розробки проекту студентом сприяє розвитку в нього умінь цілепокладання, самостійного визначення стратегічної мети та тактичних завдань кожному етапі проектної діяльності. У студента формуються навички збору та обробки інформації, розвивається вміння аналізувати, презентувати продукт своєї діяльності, складаються такі компетенції: дослідницькі вміння, вміння працювати у групі, комунікативні вміння, рефлексивні вміння.

Таким чином, метод проектів має освітній, виховний та розвиваючим потенціалом, сприяє становленню студента суб'єктом освітнього процесу, що виявляє дослідні, комунікативні компетенції.

Враховуючи, що головним фактором, що оптимізує сучасний освітній процес, є педагогічні технології, ми виділяємо їх значну роль формуванні професійних ціннісних орієнтацій студентів та розвитку їх суб'єктності.

Істотними у плані розвитку професійних ціннісних орієнтацій у студентів, комунікативної компетенції є діалогові, полілогові технології навчання, орієнтовані на виявлення проблеми, цікавить учасників діалогу, її розробку з урахуванням особистісних установок та ціннісних відносин студентів.

У дидактичному діалогічному взаємодії актуалізуються набуті знання, відтворюється соціальний та особистісний досвід, знання виступають засобом міжособистісного спілкування, сприяють самоактуалізації та саморозвитку [34].

Діалог передбачає взаємодію та взаємовідносини двох сторін - учасників освітнього процесу, під час яких відбувається взаємообмін інформацією, точками зору на розглянуту проблему, оцінкою, емоціями, ціннісними підставами.

Діалог як комунікативний процес протікає в площинах "Я - Я", "Я - Ми", "Ми - Ми" і включає когнітивну та афективну сфери. Когнітивна сфера має на увазі знання предмета розмови, знання іншого суб'єкта спілкування, знання себе. Афективна сфера проявляється в ставлення до співрозмовника, психологічної картини розмови, ціннісної оцінки думок та поглядів. Розвиток професійних ціннісних орієнтацій передбачає діалог цінностей суб'єктів педагогічної взаємодії.

Атмосфера доброзичливості та взаємної підтримки, зумовлена діалоговою технологією, забезпечує активність студентів у пізнавальній

діяльності, що сприяє розкриттю їх внутрішнього потенціалу, прискорює процес входження у світ майбутньої професії.

Технологія співробітництва передбачає групову форму роботи, де «... критико-аналітична здатність групи (команди) та системна організація групової роботи є не зовнішньою (другорядною) формою міжособистісних відносин між людьми, а способом взаєморозуміння партнерів та конструювання самого об'єкта їхньої діяльності. Більше того, головне питання будь-якого дослідження в невеликих групах (або парах) полягає в тому, щоб поєднати суб'єкт-об'єктні та суб'єкт-суб'єктні відношення, або інструментальні та комунікативні аспекти діяльності» [73, с.36].

Робота в групах у навчальному процесі завжди орієнтована на рішення поставлених когнітивних завдань.

Навчання у співпраці сприяє формуванню здатності до самоорганізації та співтворчості, консолідує продуктивне освоєння ціннісно значимих способів групової взаємодії, сприяє критичному оцінюванню індивідуальних та групових ціннісних орієнтацій, властивих професійну діяльність.

Сучасна освіта немислима без інформаційно-комп'ютерної підтримки, без інформаційних технологій навчання, що зумовлюють такі ефективні засоби організації навчальної діяльності, як індивідуалізація навчання, вибудовування власної освітньої траєкторії, самоврядування студентами своєю пізнавальною діяльністю [34].

Комп'ютерні навчальні програми, тренажери, тестові системи, електронні бібліотеки та електронні підручники та ін. сприяють створенню ефективного навчально-пізнавального середовища, здатного вирішувати різні дидактичні завдання, що варіює індивідуальну та групову форму навчання та самонавчання.

Слід зазначити, що застосування сучасних інформаційних технологій ініціює активність та самостійність студентів, які виступають важливим фактором для розвитку аксіологічної сфери та суб'єктності.

Оціночно-результативний блок націлений на оцінювання та аналіз результатів процесу формування професійних ціннісних орієнтацій студентів як фактор розвитку суб'єктності студентів. Критеріями ефективності процесу формування професійних ціннісних орієнтацій служать когнітивний, мотиваційний, діяльнісний.

Когнітивний критерій відображає знання та уявлення про професійні цінності, про їх сутність та значення для особистості та суспільства. Як показники даного критерію ми виділяємо рівень обсягу знань та уявлень про зміст професійних цінностей, розуміння місця та ролі професійних цінностей у структурі цінностей студента.

Мотиваційний критерій включає почуття та емоційні переживання особистості, сприяють переведенню цінностей на мотиви поведінки. Показниками є: позитивне ставлення до професійних цінностей; сприйняття професійних цінностей як особистісно значимих.

Діяльнісний критерій визначає прояв професійних ціннісних орієнтацій у професійній діяльності. До показників ми відносимо прояв ціннісного ставлення до цього виду діяльності, її змістом; демонстрацію поведінкових моделей професійної галузі [54].

Механізм формування професійних ціннісних орієнтацій складається з таких складових: інтеріоризації – присвоєння професійних цінностей у процесі виховання та навчання; ідентифікації – як процесу та результату самоототожнення індивіда з іншою людиною, групою сфери обраної професії; інтерналізації – як процесу освоєння зовнішніх структур, внаслідок якого вони стають внутрішніми регуляторами.

Процес формування професійних ціннісних орієнтацій із трьох етапів: присвоєння студентом професійних цінностей, перетворення особистості студента на основі професійних цінностей, самопроекування особистості студента у професії.

Розроблена модель формування професійних ціннісних орієнтацій як фактора розвитку суб'єктності студентів ЗВО складається з цільового,

методологічного, змістовного, організаційно-процесуального, оцінно – результативного блоків. Цільовий блок моделі представляє мету – формування професійних ціннісних орієнтацій студентів ЗВО як фактор розвитку суб'єктності студентів. Методологічний блок включає системно-діяльнісний, аксіологічний, компетентнісний та особистісно-орієнтований підходи.

Структурні компоненти професійних ціннісних орієнтацій: когнітивний, емоційний та поведінковий репрезентують змістовий блок моделі. Організаційно-процесуальний блок моделі укладає наступні етапи: присвоєння студентами професійних цінностей, перетворення особистості студента на основі професійних ціннісних орієнтацій, самопроекування особи студента у професії.

З цими етапами співвідносяться етапи розвитку суб'єктності студентів: адаптація, самовизначення, самореалізація. Як умови, що сприяють формуванню професійних ціннісних орієнтацій, виділені: орієнтація на особистісно-професійне становлення студентів як майбутніх спеціалістів; актуалізація аксіологічного потенціалу змісту освіти; суб'єкт-суб'єктне взаємодія учасників освітнього процесу за умов атмосфери довірливості та співпраці [62].

Формування професійних ціннісних орієнтацій студентів сприяє застосування в освітньому процесі інтерактивних методів та технологій, що включають метод дискусій, мозковий штурм, метод проектів, метод дослідження; діалогову технологію, технологію співробітництва та інформаційні технології.

Оцінно-результативний блок містить когнітивний, мотиваційний та діяльнісний критерії професійних ціннісних орієнтацій, рівні сформованості показників даних критеріїв, ступінь розвитку суб'єктності студентів, показниками якої виступає рівень володіння студентами загальнокультурними компетенціями.

Отже, моделювання процесу формування ціннісних орієнтацій зможе дати змогу оцінити як впливають на того чи іншого студента ті чи інші методи та методики і дозволить укласти відповідні рекомендації фахівців.

Висновки до розділу 1

В результаті проведеного дослідження, можна зробити висновок, що: ціннісні орієнтації студентів є важливим фактором, з якого складається світогляд людини.

Проаналізовано праці вчених, які доводять, що тема актуальна і стверджується формуванням ціннісних орієнтацій студентів, що є певними орієнтирами для досягнення навичок, які потрібні у майбутньому успішному спеціалісту.

Виявлено різні трактування понять, зокрема: суб'єктність студента, особистість, індивід, професійна діяльність, професійні ціннісні орієнтації.

Процес формування професійних ціннісних орієнтацій відбувається протягом трьох етапів: прищеплення студентом професійних цінностей, самопроекування особистості студента на основі професійних цінностей.

Проаналізовано класифікації ціннісних орієнтацій та їх структури і складові компоненти. Відповідно до вивченого матеріалу маємо висновок, що формування професійних ціннісних орієнтацій у майбутніх фахівців розглядається як спеціально організований освітній процес, спрямований на становлення сталої спрямованості на цінності майбутньої професійної діяльності.

Здійснено аналіз етапів формування цінностей студентів і виявлено, що процес вироблення у студентів професійних цінностей здійснюється в період їх адаптації до освітнього середовища університету. Процес перетворення особистості студента на основі професійних ціннісних орієнтацій супроводжує період самовизначення.

РОЗДІЛ 2

РЕАЛІЗАЦІЯ МОДЕЛІ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНИХ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ ЯК ФАКТОРА РОЗВИТКУ СУБ'ЄКТНОСТІ СТУДЕНТІВ В УМОВАХ УНІВЕРСИТЕТСЬКОЇ ОСВІТИ

2.1. Аналіз діагностики професійних ціннісних орієнтацій та суб'єктності студентів в умовах університетської освіти

У межах роботи має бути проведена діагностика професійних ціннісних орієнтацій та суб'єктності студентів в умовах університетської освіти.

Відповідно до мети було визначено такі завдання:

- діагностика вихідного рівня сформованості когнітивного, емоційного та поведінкового компонентів професійних ціннісних орієнтацій студентів;
- діагностика вихідного рівня розвитку суб'єктності студентів;
- реалізація моделі формування професійних ціннісних орієнтацій як фактор суб'єктності студентів;
- аналіз та оцінка результатів реалізації моделі.

Досліджувані мають складати дві групи – експериментальну та контрольну групу, по 30 студентів у кожній групі, у кожній з яких половина жінки та чоловіки. Також буде проведений аналіз даних студентів за їх віковими, етнічними та соціальними ознаками. Теоретично проведено аналіз у відсотковому співвідношенні, яка кількість досліджуваних закінчила школи міста Києва, а яка сільські школи; за гендерною ознакою, за якими напрямками навчаються студенти, буде уточнено у яких сім'ях виховувались студенти: повні/неповні/були сиротами.

Для виявлення рівня сформованості когнітивного, емоційного та поведінкового компонентів професійних ціннісних орієнтацій, їх критеріїв нами були визначені наступні показники та методики.

Як показники когнітивного критерію було визначено рівень обсягу знань та уявлень про зміст професійних цінностей, розуміння студентом місця та ролі професійних цінностей у структурі цінностей особи. Для виявлення рівня сформованості когнітивного критерію професійних ціннісних орієнтацій використовувалися наступні методики: анкетування, методика вивчення мотивації навчання у ЗВО Т.І. Ільїної.

Сформованість мотиваційного критерію може виявитись за допомогою методики діагностики рівня професійної спрямованості Т.Д. Дубовицької, тесту «Ціннісні орієнтації» М. Рокича. Показниками даного критерію може з'явилися позитивне ставлення до професійних цінностей, сприйняття студентами професійних цінностей як особистісно значимих.

Для виявлення сформованості діяльнісного критерію використовувалися такі методи, як педагогічний нагляд, аналіз продуктів діяльності студентів. Показниками діяльнісного критерію можуть бути прояви ціннісного ставлення до професійної діяльності, її змісту; демонстрація поведінкових моделей професійної галузі.

Анкета містить відкриті, закриті та напівзакриті питання, на які студенти контрольної та експериментальної груп повинні давати письмові відповіді. Метою анкетування - виявлення у студентів мотивів вибору спеціальності, визначення ступеня усвідомленості зробленого вибору, розуміння ними важливості знань, необхідних для ефективної професійної діяльності. Є припущення, що частина досліджуваних відповість, що вибір їх спеціальності зумовлювався власним інтересом до обраної професії, інша частка, що їх вибір був зроблений під впливом певних обставин, зокрема порадами друзів, батьків, родичів, університет знаходиться поряд.

Більшість студентів позитивно відповість на те, чи подобається їм навчатися в їхньому обраному закладі вищої освіти, меншість відповість, що не знає, і ще менше дадуть відповідь, що не подобається.

Щодо уявлень студентів, то більшість з них, скоріш за все мають уявлення про майбутню професію, менша частина не має уявлень про майбутню професію, ще частина має труднощі з відповіддю.

За допомогою методики вивчення мотивації навчання у ЗВО Т.І. Льїної, що складається з тверджень, з якими респондент може погоджуватись чи не погоджувався, використовуючи знаки «+» та «-». Методика передбачає три шкали: «Придбання знань», виявляє прагнення придбання знань, «Оволодіння професією», що розкриває прагнення опанувати професійні знання та сформувати професійно важливі якості, «Отримання диплома», що виявляє прагнення здобути диплом при формальному засвоєнні знань. За допомогою цієї методики і буде виявлено відсоткове співвідношення кожної частини тесту.

Розгляд сукупних діагностичних даних дозволяє визначити рівень сформованості когнітивного критерію професійних ціннісних орієнтацій.

Виявленню спрямованості студентів на професійні цінності також сприяє тест «Ціннісні орієнтації» М. Рокича, що включає відповідно до особливостей функціонування з точки зору цілей та завдань, що визначаються індивідом, термінальні та інструментальні цінності.

Найважливішими є термінальні цінності, що відображають основні цілі людини, розгорнуті в довготривалу життєву перспективу, що виражають сенс життя, що вказують на те, що для респондента найбільше важливо, цінно.

М. Рокич, вважаючи, що індивідуальні цінності визначаються культурою, суспільством, його інститутами, виявив шляхом відбору синонімічних конструкцій та перекриттів за обсягом понять перелік термінальних та інструментальних цінностей.

В інструкції ставиться завдання проранжувати за рівнем значущості пред'явлені цінності, привласнюючи перший, другий, третій ранги тощо.

Найбільш важливим на їхній погляд цінностям і закінчуючи найменш суттєвими для них. Студентам пред'являлися два списки цінностей (по 18 у кожному) на аркушів паперу в алфавітному порядку. У списках студенти привласнюють кожній цінності ранговий номер.

Допускаю, що багато студентів віддасть великий відсоток здоров'ю, вірним друзям, впевненості в собі, цікавій роботі. Рисунок 2.1 наглядно показує ціннісні орієнтації студентів.

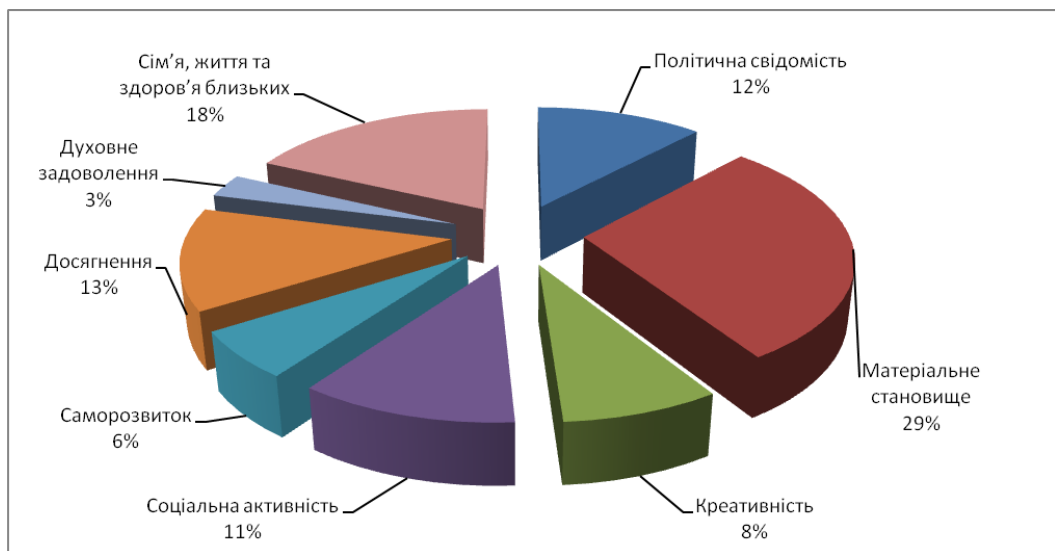

Рис.2.1 Ціннісні орієнтації студентів (за дослідженням О.Г. Олексієнка)

Відповідно до проведено дослідження О.Г. Олексієнка серед студентів більшість обрали матеріальне становище (29%), сім'я та життя і здоров'я близьких (18%), політична свідомість (12%), досягнення (13%), соціальна активність (11%), креативність (8%), саморозвиток (6%).

Допускаю, що наразі відповідно в ситуації воєнного стану в Україні, такі показники досліджуваних змінися б, оскільки потреби студентів змістилися відповідно до ситуації, і результати також були б іншими. Розглядаючи даний рисунок, можна дійти до висновку, що багато студентів задумуються про власне благополуччя і матеріальне становище,

воно для них є важливим складником щоб почувати себе впевнено, незалежно і захищено саме з соціального боку. Також високий відсоток має “життя близьких та їх здоров’я”. На мій погляд, наразі це є дуже актуальним. Студенти, як ніхто, мають потребу у підтримці своїх близьких, відповідному розумінні, наразі це є проблемою. Багато хто, зі студентів втратили своїх рідних, свій дім, відповідно ця потреба є незакритою, що і буде впливати на їх майбутнє. Громадська та політична свідомість молоді наразі яскраво ілюструється сучасним сьогоденням. Студенти не стоять зараз, і не стояли раніше осторонь політичних процесів, які відбуваються і відбувались в Україні, і відповідно на їх громадську позицію впливає і Університет. Зокрема, бачимо багато студентів, які волонтерять і навчаються в КНУ, і університет підтримує і допомагає в таких ініціативах. Наразі політична та громадська позиція студентства як ніколи актуальна і корелюється з сучасною ситуацією в Україні. Відповідно, досягнення також мають місце в житті кожного студента. Також важливою складовою є соціальна активність студентів. Найменше студентів цікавило в даному опитуванні: духовне задоволення, креативність і саморозвиток. Варто зазначити, що ціннісні орієнтації є структурою доволі динамічною, тому вони можуть змінюватись в одного і того самого студента і відрізнятись на першому курсі і на четвертому курсі, протягом усього його навчання в університеті.

Більшість обраних цінностей актуалізується в сьогоденні, цінності, що співвідносяться з майбутнім, крім цікавої роботи, матимуть нижчий ранг, спостерігається поєднання конкретних (здоров'я, наявність добрих та вірних друзів, цікава робота) та абстрактних цінностей (свобода, любов, впевненість у собі).

Далі необхідним для нашого дослідження є визначення ступеня розвитку суб'єктності студентів.

Практика показує, що суб'єктність проявляється у студентів, цілеспрямовано орієнтованих на засвоєння комплексу знань, пропонувананих

навчальною програмою, що демонструють особистісну активність, самостійність та саморегуляцію. Слід зазначити, що не всі студенти прагнуть реалізувати позицію суб'єкта у навчальній діяльності, приймаючи пасивну об'єктну роль в освітньому процесі без прояву яскраво виражених пізнавальних інтересів.

У деяких студентів може спостерігатися дефіцит потреби у самореалізації у навчальній діяльності, основними причинами якого виступають невисока мотивація до навчання та вибір об'єктної позиції у педагогічному процесі.

2.2. Організація процесу формування професійних ціннісних орієнтацій як фактора розвитку суб'єктності студентів в умовах університетської освіти

За теоретичними результатами дослідження є припущення, що у рамках першого етапу експерименту виявили у більшості студентів низький рівень сформованості професійних ціннісних орієнтацій та розвитку суб'єктності, що доводить актуальність досліджуваної нами проблеми.

При цьому було зазначено, що цінності професійної самореалізації в аксіологічній сфері студентів займатимуть середні позиції, що зумовлює позитивну мотивацію до оволодіння майбутньою професією, яка є основою для успішної реалізації розробленої моделі.

Формування професійних ціннісних орієнтацій як фактора розвитку суб'єктності студентів може проводитися у три етапи:

- 1) присвоєння студентом професійних цінностей;
- 2) перетворення особистості студента на основі професійних цінностей;
- 3) самопроекування особистості студента у професії.

Перший етап формування професійних ціннісних орієнтацій – присвоєння студентами професійних цінностей – може розглядатися нами

як внутрішньо детермінований процес освоєння цінностей, норм та ідеалів професійної діяльності, що розвиває насамперед когнітивний компонент професійних ціннісних орієнтацій. Справжній процес передбачає осмислення своїм студентом приналежності до певної професійної групи, виділення собі її значущих ознак та особливостей, уявлення про ціннісні картини професійної діяльності, конструювання образу «Який я у професії».

У результаті реалізації цього етапу можуть вирішувалися такі завдання:

- 1) формування позитивної мотивації до професійної діяльності;
- 2) актуалізація ціннісного змісту навчальних дисциплін, ціннісного спрямування навчальних занять;
- 3) підвищення культури розумової праці студентів, розвиток навчальних навичок та умінь, необхідних у навчально-професійній діяльності в університеті.

Присвоєння професійних цінностей значною мірою обумовлюється позитивною мотивацією студентів до навчально-пізнавальної діяльності. Ставлення до цього виду діяльності як способу засвоєння загальнолюдських цінностей та ідеалів, з одного боку, і як формі вивчення норм, правил, основ професійної праці, з іншого боку, визначає присвоєння студентом професійних цінностей.

1 етап

Мета: формування позитивної мотивації до професійної діяльності

Завдання:

- 1) надання інформації щодо майбутньої професії;
- 2) актуалізація ціннісного змісту навчальних дисциплін, ціннісної спрямованості навчальних занять;
- 3) підвищення культури розумової праці студентів, розвиток навчальних навичок та умінь, необхідних у навчально-професійній діяльності вузу.

Методи: бесіда, оповідання, дискусія, круглий стіл.

Технології: діалогова технологія, технологія співпраці, інформаційні технології.

2 етап

Перетворення особистості студента на основі професійних цінностей

Мета: самоактуалізація студента у навчально-професійній діяльності з урахуванням професійних цінностей.

Завдання:

- 1) розвиток уміння цілепокладання у студентів;
- 2) включення в освітній процес проблемних ситуацій, що розвивають критичне та творче мислення студентів, їх активність та самостійність;
- 3) розвиток рефлексії у студентів.

Методи: оповідання-повідомлення, методи дилем та аксіологічних контрастів, метод дослідження, мозковий штурм.

Технології: діалогова технологія, технологія співпраці, інформаційні технології.

3 етап

Самопроекування особи студента в професії

Мета: позиціонування студентом себе як професіонала.

Завдання:

- 1) складання студентами індивідуального освітнього маршруту;
- 2) надання свободи у проектування навчальної діяльності;
- 3) переклад теоретичних знань у практичну площину в умовах навчальних та виробничих практик.

Методи: метод проектів, метод дослідження, ділова гра.

Технології: діалогова технологія, технологія співпраці, інформаційні технології.

Підсумки опитувань студентів свідчать, що вибір абітурієнтами університету, факультету в багатьох випадках здійснювався стихійно,

цьому який завжди вирішальну роль грала сама спеціальність. Серед причин вибору вказувалися такі причини: «Неподалік будинку», «Друг (подруга) надійшов(а)», «Порадили батьки (друзі)», «Легко вчинити» тощо. Крім цього, багатьох студентів залучали зовнішні сторони обраної професії, її змістовна частина сприймалася ними недостатньо ясно.

Таким чином, наявність позитивної мотивації до професії буде зафіксована.

З метою формування позитивної мотивації студентів до професійної діяльності може виникнути потреба надання їм різнопланової інформації про майбутню професію, підведення студентів до осмислення значущості знань для успішної професійної самореалізації. Для цього можуть бути організовані бесіди зі студентами старших курсів, випускниками, що буде сприяти підвищенню поінформованості студентів про майбутню професію та усвідомлення важливості знань для майбутньої професійної діяльності.

Випускники можуть розповідати студентам про соціальну значущість спеціальності, наводити приклади зі свого професійного досвіду, згадувати власну організацію навчальної діяльності та робити висновки про підвищення її ефективності, ставити запитання студентам та відповідати на запитання слухачів.

Проведення семінарів, дискусій, круглих столів, підготовка студентами повідомлень про професію будуть корисними теперішнім студентам і будуть сприяти підвищенню поінформованості студентів про професійну сферу, формуванню у них уявлень про професійні цінності.

Цільовий компонент передбачає формування у студентів ціннісного ставлення до майбутньої професії на основі розвитку наукового світогляду, становлення суб'єктності у навчальній діяльності; еволюції рефлексії, позитивної Я-концепції.

Змістовно-організаційний компонент буде орієнтований на розвиток особистості студента у процесі оцінки та прийняття суспільного досвіду; організацію педагогічної взаємодії на основі обліку особистісних

характеристик, інтересів та здібностей студентів; надання свободи вибору освітнього маршруту; використання в освітньому процесі інтерактивних технологій, що сприяють розвитку образу "Я - фахівець".

Оцінно-аналітичний компонент може виявити рівень розвитку самостійності та ініціативи студентів, прояв у них критичних та креативних якостей.

Таким чином, цільовий, змістовно-організаційний, оцінно-аналітичний компоненти навчальних занять будуть орієнтуватися на особистісно-професійне становлення особи студента.

2.3. Аналіз та теоретична оцінка очікуваних результатів експериментальної роботи

Резюмуючи теоретичну базу та проаналізовані дослідження, можна виділити такі основні моменти, які можна очікувати в результаті:

- наприкінці експерименту очікується збільшення показників рівня сформованості когнітивного, мотиваційного та діяльнісного критеріїв ціннісних орієнтацій студентів.

- показники рівня сформованості когнітивного, мотиваційного та діяльнісного критерію ціннісних орієнтацій студентів може змінилися незначно, але при цьому може бути зафіксовано зниження кількості студентів із низьким рівнем;

- очікується, що відбудуться зміни у структурі ціннісних орієнтацій студентів, що проявилися у переході професійних цінностей на позиції переваги і середні позиції;

- очікується збільшення показників рівня розвитку суб'єктності у студентів експериментальної групи;

- у контрольній групі очікується незначне збільшення показників рівня розвитку суб'єктності;

- очікується, що буде простежуватися прямий зв'язок між професійними ціннісними орієнтаціями та суб'єктністю студентів. Відповідно, це дає нам зрозуміти, що рівень сформованості професійних ціннісних орієнтацій впливає на суб'єктність студента.

Висновки до розділу 2

Реалізовано модель формування ціннісних орієнтацій студентів. Використано методики для визначення професійних цінностей, зокрема методика ціннісних орієнтацій М. Рокича, мотивації навчання у ЗВО (Т. Ільїна), методика для визначення навчальної мотивації (Т. Дубовицька), анкетування.

Передбачено, що формування у студентів ціннісного ставлення до майбутньої професії відбувається на основі розвитку наукового світогляду, становлення суб'єктності у навчальній діяльності; еволюції рефлексії, позитивної Я-концепції.

Відповідно до обґрунтованих трьох етапів відбувається формування у студентів ставлення до цього виду діяльності як способу засвоєння загальнолюдських цінностей та ідеалів і як до форми вивчення норм, правил, основ професійної праці, саме це сприяє усвідомленню студентами професійних цінностей.

Теоретичні дослідження дали нам зрозуміти, що все ж рівень сформованості професійних ціннісних орієнтацій впливає на суб'єктність студента. Такі висновки були зроблені, через дані очікувані припущення: показники всіх рівнів сформованості критеріїв студентів збільшаться; очікується, що кількість студентів з явними професійними ціннісними орієнтаціями збільшиться (тобто, якщо до експерименту професійні цінності студентів були нечіткими або ж їх взагалі не було, то в процесі експерименту очікується, що вони з'являться або чітко проявляться). Також нами очікується, що буде проявлений і віднайдений зв'язок між суб'єктністю студентів та їх професійними ціннісними орієнтаціями.

Тобто, очікується, що якісні і відсоткові показники демонструватимуть хорошу динаміку змін відповідно до критеріїв та їх показників сформованості. Очікувано нами, і доведено дослідниками в літературі і їх працях, що можливості студентів є доволі величезними саме протягом навчання в університеті, де студентами переосмислюється багато речей, змінюються їх думки, а також дуже часто і сама поведінка студента. Відповідно, коли студент розкриває свої можливості протягом університетського навчання і є суб'єктом свого самовдосконалення і своєї навчальної діяльності, тільки тоді і можуть реалізуватись всі можливості, які закладені в студента.

ВИСНОВКИ

У даній роботі наведено теоретичне узагальнення та емпіричне дослідження наукової проблеми, що виявляється у вивченні формування професійних ціннісних орієнтацій як фактора розвитку суб'єктності студентів в умовах університетської освіти.

Результати теоретичного дослідження дали підстави зробити наступні висновки.

1. Стан дослідження питання формування професійних ціннісних орієнтацій як фактора розвитку суб'єктності студента в освітньому процесі ЗВО свідчить про висвітлення у працях ряду вчених багатокomпонентності складу та рівневого характеру суб'єктності особистості; трактування понять категоріального апарату; відображення провідної ролі професійних цінностей та значення ціннісних орієнтацій у становленні фахівця; актуалізації аксіологічного підходу в освітньому процесі тощо.

2. Сутність та структура професійних ціннісних орієнтацій включають засвоєння студентом професійних цінностей, вдосконалення особистості студента на їх основі, самопроектування його у професії. Серед основних рівнів сформованості професійних ціннісних орієнтацій виокремлюємо суспільно-педагогічні, професійно-групові, індивідуально-особистісні цінності.

3. Модель формування професійних ціннісних орієнтацій як фактора розвитку суб'єктності студентів складається із взаємопов'язаних блоків: цільового, методологічного, змістовного, організаційно-процесуального, оцінно-результативного блоків. Цільовий блок моделі представляє мету – формування професійних ціннісних орієнтацій студентів університету. Методологічний блок включає системно-діяльнісний, аксіологічний, компетентнісний та особистісно-орієнтований підходи. Змістовий блок моделі репрезентують структурні компоненти професійних ціннісних орієнтацій: когнітивний, емоційний та поведінковий. Організаційно-процесуальний блок моделі укладає наступні етапи: засвоєння студентами

професійних цінностей, перетворення особистості студента на основі професійних ціннісних орієнтацій, самопроекування особи студента у професії. Оцінно-результативний блок містить когнітивний, мотиваційний та діяльнісний критерії професійних ціннісних орієнтацій, рівні сформованості показників даних критеріїв, ступінь розвитку суб'єктності студентів, показниками якої виступає рівень володіння студентами загальнокультурними компетенціями.

4. Професійні ціннісні орієнтації як фактор розвитку суб'єктності студентів формуються в умовах навчання і здатні змінюватися протягом нього. Студенти як майбутні фахівці зазнають труднощів у виборі професійних ціннісних орієнтирів через погіршення соціальної диференціації, невизначеності життєвої перспективи, маргінальності положення у соціумі, відсутності досвіду трудової діяльності.

5. Впровадження результатів дослідження щодо формування професійних ціннісних орієнтацій як фактора розвитку суб'єктності студентів в практику виховної роботи ЗВО України можливе шляхом обміну думками в студентському середовищі про соціальну значущість спеціальності, наведення викладачами прикладів зі свого професійного досвіду, згадування власної організації навчальної діяльності та розкриття позицій щодо підвищення її ефективності. Проведення семінарів, дискусій, круглих столів, підготовка студентами, а особливо випускниками повідомлень про професію будуть корисними теперішнім студентам і сприятимуть їх поінформованості про професійну сферу, уявленням про професійні цінності. Також матеріали представлені у цій роботі можуть використовуватися для написання публікацій, навчальних планів та програм задля покращення освітнього процесу і збільшення рівня усвідомленості студентами свого навчання і розуміння майбутньої професії.

ДОДАТКИ

ДОДАТОК 1

Мотивація навчання у ЗВО (Т. М. Ільїної)

Інструкція

Позначте Вашу згоду знаком «+» або незгоду - знаком «-» до нижченаведених тверджень.

Текст опитувальника

1. Найкраща атмосфера на заняттях - це атмосфера вільних висловлювань.
2. Зазвичай я працюю з великим напруженням.
3. У мене рідко бувають головні болі через пережиті хвилювання і неприємності.
4. Я самостійно вивчаю ряд предметів, які, на мою думку, необхідні для моєї майбутньої професії.
5. Яку з притаманних вам рис ви більше всього цінуєте? Напишіть відповідь поруч.
6. Я вважаю, що життя потрібно присвятити обраній професії.
7. Я відчуваю задоволення від розв'язування на заняттях важких задач.
8. Я не бачу сенсу в більшості робіт, які ми виконуємо у вузі.
9. Велике задоволення мені приносить розповіді знайомим про мою майбутню професію.

10. Я середньостатистичний студент, ніколи не буду найкращим, і тому не бачу сенсу прикладати зусилля, щоб стати кращим.
11. Я вважаю, що в наш час не обов'язково мати вищу освіту.
12. Я впевнений у правильності вибору своєї професії.
13. Від яких притаманних вам якостей ви б хотіли позбутися? Відповідь напишіть поруч.
14. При можливості я використовую на іспиті шпаргалки, конспекти і т.ін.
15. Найкраща пора в житті - це студентські роки.
16. У мене дуже неспокійний сон.
17. Я вважаю, що для повного оволодіння професією, всі дисципліни потрібно вивчати однаково добре.
18. При можливості я би вступив у інший ЗВО.
19. Зазвичай, я спочатку беруся за легкі завдання, а складні залишаю на потім.
18. При виборі професії для мене було важко зупинитися на одній з них.
19. Я можу спокійно спати після будь-яких неприємностей.
22. Я впевнений, що моя професія дасть мені моральне задоволення і матеріальний достаток в житті.
23. Я вважаю, що мої друзі здатні вчитися краще, ніж я.
24. Для мене дуже важливо мати диплом про вищу освіту.
25. З деяких практичних міркувань цей вуз найбільш зручний для мене.
26. У мене досить сили волі, щоб вчитися без нагадувань з боку адміністрації.

27. Життя для мене майже завжди пов'язане з величезною напругою.
28. Іспити потрібно складати, витрачаючи при цьому мінімум зусиль.
29. Є багато ЗВО, в яких би я міг вчитися з таким же інтересом.
30. Яка з притаманних вам якостей найбільше заважає вчитися? Відповідь напишіть поруч.
31. Я людина, яка дуже всім захоплюється, і всі мої захоплення пов'язані з моєю майбутньою роботою.
32. Хвилювання через іспит чи роботу, яка не виконана вчасно, часто заважають мені спати.
33. Висока заробітна плата після завершення ЗВО для мене не головне.
34. Мені треба бути в дуже хорошому настрої, аби підтримати спільне рішення групи.
35. Я повинен був вступити до ЗВО, щоб зайняти відповідний соціальний статус, і не йти в армію.
36. Я вивчаю матеріал для того, щоб стати професіоналом, а не для іспиту.
37. Мої батьки хороші спеціалісти, і я хочу бути схожим на них.
38. Для просування по кар'єрі, мені необхідно мати вищу освіту.
39. Яка з ваших якостей допомагає вам вчитися? Відповідь напишіть поруч.
40. Мені дуже важко змусити себе вивчати ті дисципліни, які прямо не пов'язані з моєю спеціальністю.
41. Мене сильно турбують можливі невдачі.
42. Найкраще я вчуся після відповідного стимулювання, коли мене

підганяють.

43. Мій вибір даного ЗВО - остаточний.

44. Мої друзі мають вищу освіту, і я не хочу від них відставати.

45. Щоби в чомусь переконати групу, мені приходится самому дуже наполегливо працювати.

46. В мене, переважно, хороший настрій.

47. Мене приваблює легкість, зручність майбутньої професії.

48. До вступу у ЗВО я багато цікавився цією професією, багато читав про неї.

49. Моя професія найважливіша і найперспективніша.

50. Мої знання про цю професію були достатніми для впевненого вибору даного ЗВО.

ДОДАТОК 2**Методика діагностики спрямованості навчальної мотивації****(Методика Дубовицької Т.Д.)**

Інструкція: прочитайте кожне висловлювання і висловіть своє ставлення до досліджуваного предмета, проставивши навпроти номера висловлювання відповідну відповідь, використовуючи для цього запропоновані позначення:

Вірно - (++) , Мабуть, вірно - (+) , Мабуть, невірно - (-) , Невірно - (-)

1. Вивчення даного предмета дає мені можливість дізнатися багато важливої інформації для себе, проявити здібності.
2. Досліджуваний предмет мені цікавий, і я хочу знати з даного предмету якомога більше.
3. У вивченні даного предмета мені достатньо тих знань, які я отримую на заняттях.
4. Навчальні заняття з даного предмета мені нецікаві, я їх виконую, бо цього вимагає вчитель.
5. Труднощі, що виникають при вивченні даного предмета, роблять його для мене ще більш захоплюючим.
6. При вивченні даного предмета, крім підручників і рекомендованої літератури, самостійно читаю додаткову літературу.
7. Вважаю, що важкі теоретичні питання з цього предмету можна було б не вивчати.

8. Якщо щось не виходить з даного предмету, намагаюся розібратися і дійти до суті справи.
9. На заняттях з даного предмета у мене буває такий стан, коли «зовсім не хочеться вчитися».
10. Активно працюю і виконую завдання тільки під контролем учителя.
11. Матеріал, що вивчається з даного предмету з цікавістю обговорюю у вільний час (на перерві, вдома) зі своїми однокласниками (друзями).
12. Намагаюся самостійно виконувати завдання з цього предмета, не люблю, коли мені підказують або допомагають.
13. По можливості намагаюся списати виконання завдань у товаришів або прошу когось виконати завдання за мене.
14. Вважаю, що всі знання з даного предмету є цінними і по можливості, потрібно знати з даного предмету якомога більше.
15. Оцінка з цього предмету для мене важливіше, ніж знання.
16. Якщо я погано підготовлений до уроку, то особливо не засмучуюсь і не переживаю.
17. Мої інтереси і захоплення у вільний час пов'язані з даним предметом.
18. Даний предмет дається мені насилу і мені доводиться змушувати себе виконувати навчальні завдання.
19. Якщо через хворобу (або з інших причин) я пропускаю уроки з даного предмета, то мене це засмучує.
20. Якби це було можливо, то я виключив би даний предмет з розкладу (навчального плану).

ДОДАТОК 3**«Ціннісні орієнтації» (Методика М. Рокича)**

Інструкція: «Зараз вам буде пред'явлений набір з 18 карток з позначенням цінностей.

Ваше завдання - розкласти їх у порядку значимості для ваших принципів, якими ви керуєтесь у житті. Кожна цінність указана на окремій картці. Уважно розгляньте картки і, вибравши ту, котра для вас найбільш значима, помістіть її на перше місце. Потім виберіть другу по значимості цінність і помістіть її за першою. Потім зробіть те саме з усіма картками, що залишилися. Найменш важлива залишиться останньою і займе 18-е місце. Працюйте не поспішаючи, вдумливо. Якщо в процесі роботи ви зміните свою думку, то можете виправити свої відповіді, помінявши картки місцями. Кінцевий результат має відбивати вашу щирі позицію».

Стимульний матеріал.

Список А (термінальні цінності):

1. Активне діяльне життя (повнота й емоційна насиченість).
2. Життєва мудрість (зрілість суджень і здоровий глузд, що досягаються життєвим досвідом).
3. Здоров'я (фізичне і психічне).
4. Цікава робота.
5. Краса природи і мистецтва (переживання прекрасного в природі і мистецтві).

6. Любов (духовна і фізична близькість з коханою людиною).
7. Матеріально забезпечене життя (відсутність матеріальних труднощів).
8. Наявність гарних і вірних друзів.
9. Суспільне визнання (повага оточення, колективу, товаришів по роботі).
10. Пізнання (можливість розширення своїх освіти, кругозору, загальної культури, інтелектуального розвитку).
11. Продуктивне життя (максимально повне використання своїх можливостей, сил і здібностей).
12. Розвиток (робота над собою, постійне фізичне і духовне вдосконалення).
13. Розваги (приємне, необтяжливе проведення часу, відсутність обов'язків).
10. Свобода (самостійність, незалежність у судженнях і вчинках).
11. Щасливе сімейне життя.
10. Щастя інших (добробут, розвиток і вдосконалення інших людей, усього народу, людства в цілому).
10. Творчість (можливість творчої діяльності).
10. Впевненість у собі (внутрішня гармонія, свобода від внутрішніх протиріч, сумнівів).

Список Б (інструментальні цінності):

1. Акуратність (охайність), уміння тримати в порядку речі, порядок у справах.
2. Вихованість (гарні манери).

3. Високі запити (високі вимоги до життя і високі бажання).
4. Життєрадісність (почуття гумору).
5. Ретельність (дисциплінованість).
6. Незалежність (здатність діяти самостійно, рішуче).
7. Непримиренність до недоліків у собі й інших.
8. Освіченість (широта знань, висока загальна культура).
9. Відповідальність (почуття обов'язку, вміння тримати своє слово).
10. Раціоналізм (вміння логічно мислити, приймати обмірковані, раціональні рішення).
11. Самоконтроль (стриманість, самодисципліна).
12. Сміливість у відстоюванні своєї думки, поглядів.
13. Тверда воля (вміння настояти на своєму, не відступати перед труднощами).
14. Терпимість (до поглядів і думок інших, вміння прощати іншим їхні помилки й омани).
15. Широта поглядів (вміння зрозуміти чужу точку зору, поважати інші смаки, звичаї, звички).
16. Чесність (правдивість, щирість).
17. Ефективність у справах (працьовитість, продуктивність у роботі).
18. Чуйність (дбайливість).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абульханова К.А. Психологія та свідомість особистості (проблеми методології, теорії та дослідження особистості) / К.А. Абульханова. - М.: Вид-во МПСІ / Воронеж: МОДЕК, 1999. - 224с.
2. Абульханова-Славська К.А. Акмеологічне розуміння суб'єкта/К.А. Абульханова-Славська // Основи загальної та прикладної акмеології. – М.: 1995. – 388 с. З. 85-95.
3. Ананьєв Б.Г. Про проблеми сучасного людинознавства/Б.Г. Ананьєв. - М., 1977. - 344 с.
4. Ананьєв Б.Г. Вибрані праці: у 2 т./Б.Г. Ананьєв. - М.: Педагогіка, 1980. - Т.1. - 230 с.
5. Ангеловський А.А. Аналіз понять професія, професійна свідомість, професійна діяльність, професіоналізм / О.О. Ангеловський // Известия Самарського наукового центру Російської академії наук. -2010. Т. 12. -№5 (2). - С.306-314.
6. Андрюніна А.С. Формування професійних цінностей у майбутніх освітян дошкільної освіти: автореф. дис. ... канд. пед. наук:13.00.08 / Андрюніна Ганна Сергіївна. - Єкатеринбург, 2013. - 23 с.
7. Анциферова Л.І. Психологічний зміст феномену суб'єкт та межі суб'єктно-діяльнісного підходу / Л.І. Анциферова // Проблема суб'єкта у психологічній науці / Відп. ред. А.В. Брушлінський та інших. М.: Изд-во Академічний проект, 2000. - З. 27-42.
8. Асмолов А.Г. Психологія особистості: Принципи загальнопсихологічного аналізу/А.Г. Асмолов. - М.: Сенс, 2001. - 369 с.
9. Асмолов А.Г. Психологія особистості. Культурно-історичне розуміння розвитку людини/О.Г. Асмолов. - М: Сенс, 2007. - 528 с.
10. Асмолов А.Г. Системно-діяльнісний підхід до розробки стандартів нового покоління/О.Г. Асмолов// Педагогіка. -2009. -№4. -С.18-22.

11. Баєва Л.В. Ціннісні основи індивідуального буття: досвід екзистенційної аксіології: монографія / Л.В. Баєва. - М: Прометей, 2003. - 240 с.
12. Базарова Т.С. Формування особистості соціального працівника як суб'єкта професійної діяльності/Т.С. Базарова; Федір. агенція з освіти; Бурят. держ. ун-т. - Улан-Уде: Вид-во Бурят. держуніверситету, 2008. – 146 с.
13. Базарова Т.С. Система професійної підготовки соціального працівника в умовах регіонального вишу: дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.01, 13.00.08 / Базарова Тетяна Содномовна. – Улан-Уде, 2010. – 357 с.
14. Білошицький А.В. Становлення суб'єктності студентів в освітньому процесі ВНЗ / О.В. Білошицький, І.Ф. Бережна // Педагогіка. -2006. -№5. – С. 60 – 67.
15. Бережнова Є.В. Основи навчально-дослідницької діяльності студентів/Є.В. Бережнова, В.В. Краєвський. – М.: Академія, 2007. – 128 с.
16. Беспалько В.П. Доданки педагогічної технології/В.П. Беспалько. - М: Педагогіка, 1989. - 192 с.
17. Берталанфі Людвіг тло. Загальна теорія систем - критичний огляд/К. Людвіг фон Берталанфі// Дослідження із загальної теорії систем: збірник перекладів/заг. ред. та вст. ст. В. Н. Садовського та Е. Г. Юдіна. - М: Прогрес, 1969. - С. 23-82.
18. Божович Л.І. Проблеми формування особистості: Вибрані психологічні праці/Л.І. Божович/за ред. Д. І. Фельдштейна. - М: Издво. Ін-та практичної психології, Воронеж: НВО «МОДЕК», 1997. - 351 с.
19. Велика психологічна енциклопедія [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://psychology.academic.com>.
20. Бондаревська Є.В. Теорія та практика особистісно-орієнтованої освіти/Є.В. Бондарівська. - Ростов н / Д: Вид-во РГПУ, 2000. - 352 с.
21. Бондаревська Є.В. Педагогіка: особистість у гуманістичних теоріях та системах виховання. – Ростов н/Д: Вчитель, 1999. – 560 с.

22. Борітко Н. М. Становлення суб'єктної позиції учня у гуманітарному просторі уроку: монографія / Н.М. Борітко, О. М. Маццевлова, нав. ред. Н. К. Сергєєв. - Волгоград: Вид-во ВДПКРО, 2002. - 132 с.
23. Брушлінський А.В. Психологія суб'єкта/О.В. Брушлінський; отв.ред. проф. В.В. Знаки. - М.: Вид-во Ін-та психології РАН; СПб.: Алетейя, 2003. – 272 с.
24. Брушлінський А. В. Діяльнісний підхід у психологічній науці / А. В. Брушлінський. - М: Вид-во Ін-ту практичної психології, 1997. - 192 с.
25. Брушлінський А. В. Про критерії суб'єкта / А. В. Брушлінський // Психологія індивідуального та колективного суб'єкта / За ред. А. В. Брушлінського, М. І. Воловікова. - М: ПЕРСЕ, 2002. - С. 9-33.
26. Буєва Л.П. Людина: діяльність та спілкування / Л.П. Буєва. – М.: Думка, 1978. – 345 с.
27. Будяк Л.В. Компетентнісний підхід у вищій освіті/Л.В. Будяк// Вектор науки ТГУ. – 2011. – № 1(4). – С. 31-34.
28. Булинін А.М. Професійне становлення особистості: ціннісний підхід/А.М. Булинін. - Комсомольськ-на-Амурі: Вид-во Комсомольського-на-Амурі держ. пед. ін-та, 1996. - 99 с.
29. Бурлакова Т.В. Індивідуалізація професійної підготовки студентів у сучасному педагогічному виші: автореферат дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.01; 13.00.08 / Бурлакова Тетяна В'ячеславівна. - Ярославль, 2009. - 43 с.
30. Васильєва З.І. Гуманістичні цінності освіти та виховання (90-ті рр. ХХ ст. Росія) / З.І. Васильєва. – СПб., 2003. – 336 с.
31. Вебер М. Вибрані твори/М. Вебер. - М: Прогрес,1990. – 809 с.
32. Вербицький А.А. Контекстне навчання у компетентнісному підході / О.О. Вербицький // Вища освіта у Росії. – 2006. – №11. – С. 39-46.
33. Вербицький А.А. Інваріанти професіоналізму: проблеми формування: монографія/О.О. Вербицький, М.Д. Ільзова.-М.: Логос, 2011. - 288 с.

34. Веретеннікова Є.П. Педагогічне забезпечення становлення ціннісних орієнтацій студентів як фактор їхньої професійної компетентності / О.П. Веретенникова // Вісник ОДУ.- 2011. - №2 (121). – С. 114-118.
35. Виготський Л.С. Педагогічна психологія/Л.С. Виготський. - М: Педагогіка, 1991.– 480 с.
36. Гегель Г.В.Ф. Наука логіки/Г.В.Ф. Гегель. - СПб.: Наука, 2005. - 800 с.
37. Гершунський Б.С. Філософія освіти для ХХІ століття: (У пошуках практико-орієнтованих освітніх концепцій)/Б.С. Гершунський. - М: ІнтерДіалект, 1997. -697 с.
38. Гессен С.І. Основи педагогіки. Введення у прикладну філософію: навчальний посібник для вузів/С.І. Гессен. – М., 1995. – 447 с.
39. Гехт І.А. Формування професійно-ціннісних орієнтацій майбутніх спеціалістів соціальної роботи у ВНЗ: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.08 / Гехт Ірина Альфредівна. - Челябінськ, 2009. - 25 с.
40. Гвоздева А.В. Педагогічні умови розвитку суб'єктності студентів [Електронний ресурс]/О.В. Гвоздева // Вчені записки: електронний науковий журнал Курського державного університету. – 2012. – № 4 (24). – Т. 1.
41. Горшкова В.В. Педагогіка діалогу. Інноваційні освітні технології/В.В. Горшкова. - Комсомольськ-на-Амурі: Вид-во КДПІ, 1997. - 129 с.
42. Гудачек Я. Ціннісна орієнтація особистості / Я. Гудачек // Психологія особистості в соціалістичному суспільстві: Активність та розвиток особистості. - М., 1989. - С.102-109.
43. Гущина Т.М. Ціннісні орієнтації як чинник розвитку суб'єктності старшокласника/Т.М. Гущина // Ярославський педагогічний вісник. - 2010. - №1. - С.28-33.
44. Давидов В.В. Теорія навчання / В.В. Давидов. - М., 1996. - 541 с.

45. Дагбаєва Н.Ж. Освіта для сталого розвитку з метою професійного вдосконалення майбутніх спеціалістів/Н.Ж. Дагбаєва// Професійно-педагогічна підготовка студентів класичного університету. – Улан-Уде, 2005. – С. 34-37.
46. Дахін А.М. Педагогічне моделювання: сутність, ефективність та ... невизначеність / О.М. Дахін// Педагогіка. – 2003. – №4. – С. 21-26.
47. Додонов Б.І. Емоції як цінність/Б.І. Додонів. - М.: Політвидав, 1978. - 272 с.
48. Дробницький О.Г. Світ оживих предметів. Проблема цінностей та марксистська філософія / О.Г. Дробницький. - М: Політвидав, 1967. - 352 с.
49. Дюркгейм Е. Соціологія. Її предмет, метод, призначення/Е. Дюркгейм. Пров. з франц., Склад., Вступ. ст. і прямуючи. О.Гофмана. - М: Канон, 1995; 3-тє вид., Дод. та випр. – М.: ТЕРРА – Книжковий клуб, 2008. – 400 с.
50. Жданко Т.А. Системно-діяльнісний підхід: сутнісна характеристика та принципи реалізації // «Magister Dixit» - науково-педагогічний журнал Східного Сибіру. – 2012. – №4 (12).
51. Жук О. Л. Педагогічна підготовка студентів: компетентнісний підхід/О. Л. Жук. - Мінськ: РІВШ, 2009. - 336 с.
52. Знаків В.В. Духовність людини у дзеркалі психологічного знання та релігійної віри/В.В. Знаків// Питання психології. – 1998. – №3. - С.104-114.
53. Здравомислов А.Г. Потреби. Інтереси. Цінності/А.Г. Здравомислов. - М., 1986. - 223 с.
54. Здравомислов А.Г. Ставлення до праці та ціннісні орієнтації особи / А.Г. Здравомислов, В.А. Отрут // Соціологія у СРСР. - М.: Думка, 1965. - Т.2. – 199 с.
55. Зеєр Е. Ф. Психологія професійного розвитку/Е.Ф. Зеєр. - М: НВО «МОДЕК», 2006. - 240 с.
56. Зеєр Е.Ф. Компетентнісний підхід до освіти/Е.Ф. Зеєр / / Освіта та наука - 2005. - № 3 (33).

57. Зеєр Е.Ф. Модернізація професійної освіти: компетентнісний підхід: навчальний посібник для вузів за спеціальністю «професійне навчання (за галузями)»: рекомендований УМО вузів РФ/Е.Ф. Зеєр, А.М. Павлова, Е.Е. Симанюк; гл.ред. Д.І. Фельдштейн; Моск. психолого-соціального ін-т. - М: Вид-во МПСІ, 2005. - 216 с.

58. Зимова І.А. Професійні ролі та функції соціального працівника. Загальні проблеми підготовки спеціаліста/І.А. Зимова// Російський журнал соціальної роботи. – 1995. – № 1. – С. 79-100.

59. Зимова І.А. Ключові компетентності як результативно-цільова основа компетентного підходу в освіті / І.А. Зимне. - М., 2004. - 381 с.

60. Зимова І.А. Ключові компетенції - нова парадигма результату освіти/І.А. Зимова// Вища освіта сьогодні. – 2003. – № 5. – С. 36-45.

61. Знаків В.В. Саморозуміння суб'єкта як когнітивна та екзистенційна проблема / В.В. Знаків// Психологічний журнал. – 2005. – Т.26, № 1. – С. 18-28.

62. Ісаєв І.Ф. Професійно-педагогічна культура викладача/І.Ф. Ісаєв. - М: Академія, 2004. - 208 с.

63. Каган М.С. Проблема цінностей у філософії/М.С. Каган. М. Л, 1966.

64. Каган М.С. Філософська теорія цінності/М.С. Каган. – СПб.: Петрополіс, 1997. – 274 с.

65. Ломов Б.Ф. Методологічні та теоретичні проблеми психології/Б.Ф. Ломів. - М: Наука, 1984. - 444 с.

66. Майєрс Ч. Кооперативні студентські проекти [Електронний ресурс]/Ч. Майєрс, Т.В. Джонс. - Режим доступу: http://charko.narod.ru/tekst/perevod/Mayers_Jones.pdf.

67. Макейчик А.А. Аксиологія: монографія/А.А. Макійчик. - СПб.: Вид-во РДПУ ім. А.І. Герцена, 2004. - 128 с.

68. Маланов І.А. Розвиток регіонального освітнього простору у контексті цивілізаційного підходу: автореферат дис. ... д-ра пед. наук: / 13.00.01 / Маланов Інокентій Олександрович. - Улан-Уде, 2012. - 47 с.

69. Маркова А.К. Психологія праці вчителя/О.К. Маркова. - М.: Просвітництво, 1993. - 192 с.
70. Маркова А.К. Психологія професіоналізму/О.К. Маркова. – М., 1996. – 308 с.
71. Маслоу А. Мотивація та особистість / А. Маслоу; пров. з англ. – СПб.: Євразія, 1999. – 478 с.
72. Олексієнко О.Г. Вплив ціннісних орієнтацій на формування особистості сучасної молоді / О.Г. Олексієнко // Вісник Чернігівського національного педагогічного університету імені Т.Г. Шевченка (педагогічні науки); гол.ред. Носко М.О. – Чернігів: ЧНПУ, 2016. – № 140.
73. Постанова Верховної Ради від 23.02.2017 № 1908-VIII "Про Рекомендації парламентських слухань про становище молоді в Україні на тему: "Ціннісні орієнтації сучасної української молоді" 23.02.2017 № 1908-VIII "Про Рекомендації парламентських слухань про становище молоді в Україні на тему: "Ціннісні орієнтації сучасної української молоді"
74. Романова Є. А. Формування ціннісних орієнтацій у підготовці до професійної діяльності учнів [Електронний ресурс]/Є.А. Романова.– Режим доступу: <http://lib.convdocs.org/docs/index-33856.html>.
75. Рубінштейн С.Л. Буття та свідомість. Людина та світ/С.Л. Рубінштейн. - СПб.: Пітер, 2003. - 512 с.
76. Хуторський А.В. Технологія проектування ключових та предметних компетенцій [Електронний ресурс]/О.В. Хуторський. – Режим доступу: <http://www.eidos.ru/journal/2005/1212.htm>.
77. Цурікова, Л.В. Самореалізація студентів у навчально-професійній діяльності: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.08 / Цурікова Лариса Володимирівна. - Білгород, 2005. - 17 с.
78. Четверікова, Т.В. Формування професійно-значущих ціннісних орієнтацій курсантів до роботи в екстремальних ситуаціях (з прикладу коледжу водного транспорту СПГУВК): автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.08 / Четверікова Тетяна Володимирівна. – СПб., 2012. – 24 с.

79. Шабатура, Л.М. Суб'єктність як особистісна основа розвитку [Електронний ресурс]/Л.М. Шабатура. – Режим доступу: http://www.culturalnet.ru/main/congress_person/1207 (Дата звернення: 11.10.2013).

80. Шамова, Т.І. Педагогічні технології: Що це таке та як їх використовувати у школі. Практико-орієнтована монографія/Т.І. Шамова, П.І. Третьяков. - Москва; Тюмень, 1994. – 277 с.

81. Шиянов, Є.М. Аксиологічні засади процесу виховання/Є.М. Шиянов// Педагогіка. - 2007. - №10. - С. 33-37.

82. Шпрангер, Е. Основні ідеальні типи індивідуальності / Е. Шпрангер // Психологія особистості. Тексти. М.: Вид-во МДУ, 1982. - С.55-60.

83. Шрамко, Н.В. Умови самореалізації особистості в освітньому середовищі / Н.В.Шрамко // Педагогічне освіту в Росії. -2011. -№ 4. -С.34-38.

84. Lemos R.M. The Nature of Value. Axiological Investigations. - University Press of Florida, 1995. - P. IX.

85. Rokeach M. Nature of human values /M. Rokeach. - N. Y., Free Press, 1973.